

DE CHRISTENGEMEENSCHAP

Oorspronkelijk een uitgave van de uitgeverij Kok in de serie Wegwijs 2006

INHOUD

INLEIDING

HOOFDSTUK I

- 1.1. Ontstaansgeschiedenis van de Christengemeenschap
- 1.2. De Christengemeenschap en de antroposofie.
De kerk van de antroposofen?
- 1.3. De stichting en Rudolf Steiner
- 1.4. Het priesterambt
Zonder priester geen sacramenten.
- 1.5. De mensenwijdingsdienst.

HOOFDSTUK II

- 2.1. De liturgie en het kerkelijk jaar
- 2.2. De liturgische kleuren
- 2.3. De sacramenten
- 2.4. Doop
 - 2.4.1. *Wat gebeurt er...*
- 2.5. Jeugdwijding
 - 2.5.1. *Wat gebeurt er...*
- 2.6. Mensenwijdingsdienst
 - 2.6.1. *Wat ziet men en wat wordt gebruikt...*
 - 2.6.2. *Wat gebeurt er...*
- 2.7. Biechtsacrament
- 2.8. Huwelijkswijding
 - 2.8.1. *Wat gebeurt er...*
- 2.9. Priesterwijding
 - 2.9.1. *Wat gebeurt er...*
- 2.10. Stervenswijding
 - 2.10.1. *Wat gebeurt er...*
- 2.11. Andere priesterlijke bedieningen

HOOFDSTUK III

- 3.1. De leer

- 3.2. Het mensbeeld
- 3.3. Reïncarnatie en karma
- 3.4. Aarde-en mensheidsontwikkeling
- 3.5. Het 'verhaal' van Christus
- 3.6. De Triniteit of de Drie-eenheid
- 3.7. Het kerk-zijn

HOOFDSTUK IV

- 4.1. De kerkstructuur
- 4.2. De priesterkring en de functie van de bewindsdrager
- 4.3. De bestuursorganen
- 4.4. De financiën
- 4.5. De gemeente
- 4.6. Lidmaatschap en belangstellenden
- 4.7. Het gemeenteleven
- 4.8. Kinderen en jeugdwerk
- 4.9. Oecumene
- 4.10. De Christengemeenschap,
beweging tot religieuze vernieuwing?

NAWOORD

WOORDVERKLARING

ADRESSEN

AANTEKENINGEN

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

INLEIDING

Alhoewel ik opgegroeid ben in het milieu van de Christengemeenschap, was het voor mij niet vanzelfsprekend dat ik ook lid van deze kerk zou worden. In mijn jonge jaren meende ik dat het niet nodig was toe te treden tot welke kerk dan ook om me met Christus te verbinden. Ik zag de kerken als exponenten van de verschillende manieren om hem te benaderen. Ieder had (en heeft nog steeds) haar eigen 'verhaal'. Niet Christus was anders, maar de kerken waren anders in de manier waarop zij over hem dachten; hij was die hij was, maar wie hij werkelijk was, daar wilde ik naar op zoek gaan. Ik ben vele kerken binnengewandeld van grote kathedralen tot kleine dorpskerken en ik heb daar de eredienst meegemaakt. Ik was vaak onder de indruk en ik heb er veel aan beleefd. Op een gegeven moment vroeg ik me echter af waarom ik daar eigenlijk zat: was het puur mijn religieuze behoefte of ook iets anders dat me telkens een kerk deed binnen gaan? Uiteindelijk kwam ik tot de simpele conclusie dat, om met Paulus te spreken (1 Kor.12:12 ff), de kerkelijke gemeenschap het lichaam van Christus is en dat het belangrijk is je te verbinden met zo'n gemeenschap. Anders heeft Christus 'geen voet om op te staan' in deze wereld. Ik ging terug naar mijn religieuze wortels in de Christengemeenschap. Het centraal stellen van de zeven sacramenten, die de menselijke levensloop begeleiden en de leervrijheid in de Christengemeenschap hebben de doorslag gegeven om lid te worden.

Het accent ligt in dit boek dan ook op de beschrijving van de sacramenten; want niet een leer maar de sacramenten vormen samen met de liturgie de bindende factor en de identiteit van de Christengemeenschap. Bovendien komt men vaak via één van de sacramenten voor het eerst in aanraking met deze kerk. Na dit gedeelte volgt een kort hoofdstuk met enkele grondgedachten. Door het hele boek heen heb ik verwijzingen gegeven naar het rooms-katholicisme en het protestantisme als aanknopingspunten voor de lezer die hiermee bekend is.

Het boek is bedoeld als een eerste kennismaking en tegelijk als leidraad voor de sacramenten. Bij de aantekeningen worden suggesties voor verdere studie gedaan. Omdat in de Christengemeenschap zowel mannen als vrouwen tot priester gewijd kunnen worden, gebruik ik over het geheel genomen de neutrale term 'geestelijke'. In verband met de sacramenten hanteer ik voor de duidelijkheid het woord 'priester' (man of vrouw), want alleen een gewijd priester kan de sacramenten voltrekken. Voor de bijbelcitaten heb ik de Willibrord vertaling (1991) gebruikt. Achterin dit boek is een korte lijst opgenomen met verklaringen van enkele begrippen die in de Christengemeenschap gebruikelijk zijn.

Tot slot wil ik graag mijn grote dank uitspreken in de eerste plaats tegenover Judith van der Bend, die met haar kritische blik en aanmoediging mij tot grote steun is geweest,

tegenover Siegwart Knijpenga, die als geestelijke in de Christengemeenschap de tekst inhoudelijk heeft nagezien en tegenover mijn zoon Rolf die over mijn schouder heeft meegelezen.

November 2005. Otilia Broekers

Augustus 2011 gereviseerd

HOOFDSTUK I

1.1. Ontstaansgeschiedenis

We gaan terug naar de jaren rond de Eerste Wereldoorlog. De kanonschoten in 1914 luiden het einde van het cultuuroptimisme van de negentiende eeuw in. Met de ineenstorting van het oude Duitsland in 1918 begint de twintigste eeuw pas echt: de gevestigde orde is danig door elkaar geschud. Men zoekt alom naar vernieuwende impulsen niet alleen op maatschappelijk gebied, maar ook in het geloof¹.

In Duitsland zet men zich vooral af tegen de liberale (vrijzinnige) theologie² die daar sterk vertegenwoordigd was; openbaring en geloof werden daarin gezien als een exponent van iets menselijks, een psychologisch, historisch of anderszins herleidbaar gegeven. Het goddelijke was uit het zicht verdwenen. Jezus Christus, ontdaan van zijn goddelijke natuur, was een mens die een heilig, voorbeeldig leven leidde in dienst van God. Bovendien had een aantal vooraanstaande Duitse theologen zich achter de oorlogspolitiek van de keizer geschaard met de verkondiging dat het Duitse belang ook Gods belang was en daarmee de oorlog een rechtvaardige strijd. Tegen dit alles kwam verzet. De tijd was rijp voor een grondige herbezinning.

De jonge theoloog Karl Barth (1886-1968) bijvoorbeeld publiceert al in 1918 de eerste versie van zijn zogenaamde Romeinenbrief: een geheel eigen commentaar op de brief van Paulus aan de Romeinen. Het heeft de nodige beroering teweeg gebracht in de theologische wereld; de kern hierin is dat de relatie tussen God en mens een onmiddellijk karakter heeft in de gelovige en niet herleidbaar is vanuit de menselijke psyche of hoe dan ook. God openbaart zich in het in Christus verschenen leven en dat is het absoluut nieuwe dat de evangeliën brengen. In hetzelfde jaar (1922) als waarin de Christengemeenschap gesticht is, komt Karl Barth met de tweede, geheel herziene uitgave van zijn Romeinenbrief waarin hij zijn thema dat bepalend zal worden voor zijn theologie, nog radicaler uitwerkt. Kort gezegd: God is God en de mens is en blijft mens. Met andere woorden de goddelijke en de menselijke wereld zijn onherroepelijk gescheiden. Geloof is een 'inslag van boven', aldus Karl Barth.

In dit klimaat houdt Rudolf Steiner, grondlegger van de antroposofie³, tal van voordrachten over de meest uiteenlopende onderwerpen: eerst nog in besloten kring, daarna meer in het openbaar. Hij vindt veel gehoor bij jonge mensen, onder wie enkele theologiestudenten. De liberale theologie heeft voor hen afgedaan. Ze zijn op zoek naar een wereldbeeld dat meer inhoud heeft dan het concreet waarneembare. Ze stellen opnieuw de vraag naar de verhouding tussen de goddelijke en menselijke werkelijkheid, tussen geloven en weten. Rudolf Steiner biedt hun perspectieven. Maar dan horen ze van hem, in een voordracht die hij in 1917 in Berlijn houdt, een waarschuwing dat de geesteswetenschap⁴

zoals hij die beoefent geen vervanging betekent voor de religie; het kan echter wel een steun en een basis geven aan een godsdienstig leven⁵. Met andere woorden: volgens Rudolf Steiner is antroposofie geen religie en wil dat ook niet zijn. Het duurt enkele jaren voordat deze boodschap landt. In het voorjaar van 1921 treft een aantal filosofie - en theologiestudenten elkaar in Stuttgart in een cafeetje na afloop van een lezingencyclus. Ze blijken allemaal met dezelfde vragen te worstelen ten aanzien van godsdienst en het religieuze leven. Eén van hen heeft een exemplaar van een stenografisch verslag van de serie lezingen, die in 1917 in Berlijn gehouden zijn. Bovengenoemde waarschuwing wordt voorgelezen. Er barst een hevige discussie los: als de antroposofische geesteswetenschap godsdienstbeoefening niet vervangt, hoe kan het religieuze leven dan een vernieuwende aanzet krijgen en is dit mogelijk binnen het bestaande kerkelijk instituut? In eerste instantie denken ze daarbij aan het ambt van priester of dominee. Ze willen zich in dienst stellen van de kerk, maar kunnen zich niet verenigen met de gang van zaken binnen de traditionele kerken. Daar zij overtuigd zijn van het belang van de antroposofie, vragen zij zich af of hieruit gedachten ontwikkeld kunnen worden om hen op weg te helpen. Ze besluiten zich met hun vragen tot Rudolf Steiner te wenden. Er wordt een brief opgesteld, ondertekend door ongeveer twintig studenten, die hem nog diezelfde avond overhandigd wordt (22 mei 1921).

Rudolf Steiner reageert onmiddellijk. Het lijkt alsof hij hierop gewacht heeft. In het gesprek dat daarop volgt belooft hij binnen enkele weken een cursus⁶ te geven voor de besloten kring van de initiatiefnemers, waarin hij hun vragen zal beantwoorden en zijn inzichten omtrent een religieuze vernieuwing uiteen zal zetten.

De volgende hoofdpunten komen naar voren:

- *Het stichten van vrije, zelfstandige gemeenten*, dat wil zeggen: gemeenten die vrij staan ten opzichte van een bestaande kerk en zelfstandig functioneren.
- *Vrouwen werken op basis van volstrekte gelijkheid samen met mannen*. Dit houdt in dat vrouwen eveneens tot priester gewijd kunnen worden of het kerkelijk ambt kunnen bekleden⁷.
- *Vernieuwing van de christelijke sacramenten en van de liturgie in de landstaal*.

In september en oktober van dat jaar vindt in het Goetheanum⁸ (antroposofisch centrum te Dornach, Zwitserland) een uitgebreidere cursus⁹ plaats met circa 115¹⁰ deelnemers: katholieke en protestantse theologen, een aantal predikanten, leraren en studenten. Na deze lezingencyclus volgt er een periode van stilte. Het enthousiasme lijkt weg te ebben. Ook Rudolf Steiner houdt zich afzijdig; hij wacht af. Het is iets anders om theoretisch theologisch te discussiëren over vernieuwing dan deze daadwerkelijk in gang te zetten. Het stichten van een nieuwe kerk (want daar kwam het op neer) is geen geringe zaak. De tijden

zijn onzeker, de inflatie holt verder, de consequenties zijn groot, niet alleen in het maatschappelijke leven maar ook voor de initiatiefnemers persoonlijk. Veel vragen blijven onopgelost. Toch zet een kleine groep door en in de winter komt er een keerpunt dat alle aarzelingen doet overstemmen: Friedrich Rittelmeyer besluit zich met het initiatief te verbinden.

Friedrich Rittelmeyer (1872- 1938) was in die tijd een bekend en geliefd predikant in de Lutherse Kerk te Berlijn. Hij was een grote persoonlijkheid, die met zijn preken een talrijk publiek trok. Ook was hij een vooraanstaand theoloog. Hij zocht naar nieuwe wegen om het christelijk geloof te belijden. Hij had enige jaren eerder de antroposofie leren kennen en er was een bijzondere vriendschap ontstaan tussen hem en Rudolf Steiner met diep wederzijds respect. Zijn besluit om zich met deze nieuwe religieuze beweging te verbinden was niet lichtvaardig genomen: dit betekende een grote verandering niet alleen in zijn persoonlijk, maar ook in zijn maatschappelijk leven. Hij was tenslotte al bijna vijftig jaar en moest zijn positie als bekend en geliefd predikant opgeven.¹¹

Door dit besluit krijgt de hele onderneming een hechte basis. In het daarop volgende voorjaar van 1922 vinden er voorbereidende gesprekken plaats met Rudolf Steiner. Het wordt duidelijk wie zich als geestelijke concreet verbinden kan en wil aan deze nieuw te stichten kerk. Na een retraiteperiode eind augustus begeeft op 4 september een groep van 45 mensen zich naar Dornach: de stichterkring wordt geformeerd; hierin bevinden zich drie vrouwen. Er wordt een kern van zeven ambtsdragers bevestigd, de Kring van Zeven (zie par. 4.2.), die namens de gemeenschap van priesters verantwoordelijk zal zijn voor de instandhouding van de liturgie. Praktische zaken, zoals het maken van gewaden voor het vieren van de eerste eredienst, worden geregeld. Een provisorisch altaar wordt opgesteld in de kleine zaal van de zuidelijke vleugel van het Goetheanum.

Verspreid over de dagen daarna voltrekt Friedrich Rittelmeyer, in aanwezigheid van Rudolf Steiner, de verschillende delen van de mensenwijdingsdienst, zoals de eredienst in de Christengemeenschap genoemd wordt. Als stichtingsdatum geldt de dag waarop dit alles voltooid is: 16 september 1922. De stichters worden na hun priesterwijding uitgezonden om de eerste gemeenten in Europa te gaan opzetten. Anno 2005 telt de Christengemeenschap ruim 300 gemeenten in 32 landen, verspreid over alle werelddelen.

1.2. De Christengemeenschap en de antroposofie

De kerk van de antroposofen?

Gezien de ontstaansgeschiedenis spreekt het voor zich dat de antroposofie een belangrijke rol speelt in deze kerk. Maar dit betekent niet dat zij 'de kerk van de antroposofen' is of dat de antroposofie als de zogenaamde leer van deze kerk gezien moet worden. In de

antroposofie worden weliswaar ook talrijke theologische onderwerpen aangesneden, maar zij is in de eerste plaats een levensbeschouwing die doorwerkt in alle gebieden van het leven. Het accent ligt op *het denken* over de dingen. In een kerk gaat het om religie. Dit is wezenlijk anders. Het gaat hier om *het doen*: letterlijk godsdienst, de dienst aan God. In een religieuze handeling drukt de mens *de wil* uit om zich te verbinden met de goddelijke wereld.

Theologie is de denkkant van godsdienst; een verstandelijke, abstracte bezigheid die ver kán afdwalen van de religieuze praktijk. Ook een atheïst kan aan theologie doen. Desalniettemin is de theologie, hoe die zich ook in de loop van de geschiedenis ontwikkeld heeft, voortgekomen uit de religieuze praktijk. De mens zoekt daar de verbinding met het bovenzinnelijke, de boven de alledaagse werkelijkheid uitstijgende dimensie. De goddelijke wereld kan zich openbaren: dat horen we bijvoorbeeld in de vele bekeringsverhalen. Dit wil niet zeggen dat het theologiseren bij de verschillende godsdiensten zinloos is voor de religieuze praktijk. Dit is allerminst zo: hier wordt 'goddelijke openbaring' in menselijk begrijpbare taal omgezet en kan zo vruchtbaar zijn voor de religieuze handeling. De geloofsregels en dogma's die zijn voortgekomen uit dit theologiseren, kunnen de mens houvast geven in hun geloofsleven. Maar tijden veranderen, mensen veranderen en hun levenshouding verandert. Een gevestigde leer loopt altijd het gevaar achterop te raken: wat in het verleden bepaald is, letterlijk ompaald is, hoeft nog niet te gelden voor het heden. De zelfbewuste mens van vandaag aanvaardt *geloven op gezag* moeilijk en veel kerken lopen leeg.

De Christengemeenschap kent geen specifieke geloofsregels en dogma's in de traditionele zin. De religieuze handeling staat centraal en de eredienst in het bijzonder. De antroposofie wordt meegedragen, maar is in principe niet allesbepalend. Het is niet noodzakelijk antroposoof te zijn om lid te kunnen worden van deze kerk. Ook zonder antroposofische voorkennis kun je toegang krijgen tot de liturgie.

De antroposofie is een andere weg. Rudolf Steiner benadrukt zelf dat antroposofie geen religie is¹². Toen de Christengemeenschap gesticht was en er een massale toeloop plaats vond van antroposofen, heeft hij hun op niet mis te verstane wijze terecht gewezen¹³; antroposofie is een esoterische¹⁴ beweging en geen kerk.

Dit neemt niet weg dat in de Christengemeenschap het gedachtegoed van Rudolf Steiner een grondslag vormt in het denken over christologische onderwerpen en de exegese (uitleg) van de bijbel. Rudolf Steiner heeft hierin vele nieuwe inzichten gegeven, die de gangbare theologie verbreden. Maar het lag niet in zijn bedoeling dat deze inzichten tot zogenaamde dogma's (in de zin van een vast omlijnd programma) verheven zouden worden. In vele van zijn werken wijst hij er met klem op dat men zelf zijn ideeën moet toetsen en in beweging brengen.

1.3. De stichting en Rudolf Steiner.

Rudolf Steiner is niet de stichter van de Christengemeenschap in de strikte zin van het woord. Deze kerk werd letterlijk gesticht door het voltrekken van de eerste mensenwijdingsdienst. Rudolf Steiner was de helper en raadgever bij dit proces. Hij heeft niet het initiatief genomen. Dat lag bij de groep jonge mensen die de vraag naar vernieuwing van het religieuze leven aan hem gesteld hadden. Maar hij had zijn antwoord klaar. Zijn wezenlijke bijdrage is zijn bemiddeling bij het ontstaan van de nieuwe cultusvormen en teksten. Hoe kwam hij daaraan? In de beschrijvingen van het ontstaan van deze kerk spreekt men hier van cultusopenbaring¹⁵. Hoe kunnen we dit verstaan?

Rudolf Steiner(1861-1925) is de grondlegger van de antroposofie, een levensbeschouwing, waarin gezocht wordt naar de verbinding van de mens en van het leven op aarde met de geestelijke wereld. Hij heeft dit thema in verschillende richtingen uitgewerkt. Zo heeft hij niet alleen op religieus gebied nieuwe inzichten ontwikkeld, maar ook ten aanzien van kunst, onderwijs, landbouw en geneeskunde. Hij was, wat men in esoterische kringen noemt, een ingewijde. Dat wil zeggen dat hij toegang had tot de geestelijke wereld: hij kon schouwen en kreeg daar zijn inzichten. Een gegeven hierbij is dat de geestelijke wereld werkzaam is in de fysieke wereld. In theologische termen uitgedrukt: God is alom tegenwoordig, hij is de Vader, de oergrond van al het bestaan. Rudolf Steiner heeft het tot zijn levenstaak gemaakt deze geestelijke wereld voor ons te openen. Hij gaat ervan uit dat deze in principe voor ieder mens toegankelijk is¹⁶.

Als er van cultusopenbaring gesproken wordt, wil dit zeggen dat Rudolf Steiner de cultusvormen (sacramenten) en bewoordingen letterlijk in de hogere wereld ontvangen heeft. In de theologie spreekt men van 'Gods Openbaring in de Schrift' of 'God openbaart zich in Jezus Christus'. Het is een beweging van boven naar beneden. Maar bij Rudolf Steiner kunnen we spreken van het omgekeerde; hij begaf zich in de geest naar 'boven'. De cultusvormen en teksten werden hem daar geopenbaard. Hij bracht ze op aarde. Hij heeft ze dus niet zelf bedacht, maar wat hij in die hogere wereld als het ware heeft 'afgelezen', heeft hij in menselijke woorden en handelingen omgezet en toegankelijk gemaakt. Hij zegt dan ook dat de grote religies in hun ceremoniën, sacramenten en riten in essentie afbeeldingen zijn van een hoger, geestelijk gebeuren, en dat voor hen die hier inzicht in kunnen krijgen, de religieuze eredienst zelf in zijn expressie een afbeelding wordt van de omgang met de bovenzinnelijke wereld¹⁷. Zo beschrijft hij in een andere voordracht¹⁸ dat de opbouw van de katholieke mis (en van de mensenwijdingsdienst; zie par.2.6.) al in zijn oervorm bestond bij de oude Egyptische mysteriën die onder leiding stonden van een hiërofant of ingewijde: iemand die inzicht in de hogere wereld had. Ook in de bijbel komt deze zienswijze voor; in de brief aan de Hebreeën staat iets dergelijks beschreven en kan in die zin geïnterpreteerd

worden (Hebr. 8: 5a): 'dat priesters voorbeeld en schaduw van hemelse dingen dienen zoals ook Mozes de tabernakel gemaakt heeft op Gods aanwijzingen' (vergelijk ook Hand.7:44).

Uit het bovenstaande is te begrijpen dat de cultusvormen en de teksten zorgvuldig behoed worden en in deze destijds gegeven vorm behouden blijven. Er wordt niets in gewijzigd, ook nu niet na ruim tachtig jaar. Wel worden de vertalingen in de verschillende landstalen regelmatig opnieuw bekeken en waar nodig aangepast. Vertalen is immers interpreteren en gezichtspunten kunnen veranderen.

Opbouw, handeling, gebaar en het gesproken woord vormen het totale beeld van de liturgie. Het is dan ook niet gebruikelijk om buiten deze samenhang teksten te citeren. Bij de mensenwijdingsdienst of bijvoorbeeld een doop wordt daarom geen gedrukte tekst uitgedeeld. De liturgie van de sacramenten is een eenheid. Buiten hun samenhang verliezen onderdelen van een liturgie hun betekenis.

1.4. Het priesterambt

Zonder priester geen sacramenten.

De geestelijken in de Christengemeenschap zijn tot priester gewijd, want deze kerk gaat evenals de katholieke en orthodoxe kerken ervan uit dat de sacramenten alleen door een gewijd priester voltrokken kunnen worden om geldig te zijn: zonder priester geen sacramenten. De priesterwijding zelf is een sacrament. Het sacramentele wordt in de katholieke en orthodoxe kerken ontleend aan het feit dat het ambt van priester via de apostelen direct op Jezus terug te voeren is. Dit wordt de apostolische successie genoemd. In de Christengemeenschap ligt het anders. Maar wat is de apostolische successie?

Jezus heeft de apostelen uitgezonden en volmacht gegeven zijn boodschap te verkondigen, zieken te genezen en onreine geesten uit te drijven. Hij heeft hen tot zich geroepen om deze taak te vervullen en zij kregen vele voorschriften¹⁹. Het priesterschap is letterlijk een roeping en het nieuwtestamentische Griekse woord 'apostolos' betekent 'weggezondene' of afgezant. Deze apostelen benoemden medewerkers en zoals in Hand. 6: 6 beschreven staat: 'na gebed legden zij hun de handen op'. Dit wil zeggen: dat zij hun zegen uitspraken, een soort wijding dus. Als later in de vroege gemeenten meer leiders, waaronder bisschoppen (in het Grieks episkopos = opziener), worden aangesteld is het onduidelijk of dit ook met handoplegging gebeurt. In ieder geval blijft het een zaak van gebed en leiding zoeken van de Heilige Geest (b.v. Hand. 20: 28).

Langzamerhand heeft in de vroege kerk de opvatting post gevat dat de apostelen door gebed en handoplegging (of wijding) de bisschoppen tot hun opvolgers hadden aangesteld, die dit weer vanuit deze hoedanigheid aan anderen doorgaven. Zo staat de opvolging van het ambt in verbinding met de apostelen en door hen met Jezus Christus de

Zoon, die weer gezonden is door God de Vader. Daarmee wordt gezegd dat de priesterwijding een van God gegeven ordinatie is. Deze vanaf de apostelen ononderbroken opeenvolging wordt de apostolische successie genoemd. De Rooms- Katholieke Kerk, de Oosters Orthodoxe Kerk en aanverwante kerken staan in deze traditie. De bediening van de sacramenten ontleent hieraan haar geldigheid. Het gezag van de bisschop berust dus op het feit dat hij *langs historische lijn* in opdracht van Jezus Christus handelt.

Bij het laatste avondmaal zegende Jezus Christus het brood en de wijn en sprak de instellingswoorden van de eucharistie. In navolging hiervan is de consecratie van brood en wijn het centrale gebeuren geworden in de erediensten van de christelijke kerken, aldus Paulus (1 Kor 11: 23b-25). In het kader van de apostolische successie is het voor de katholieke en orthodoxe kerken strikt noodzakelijk dat de priester in deze lijn gewijd is, wil de eucharistie geldig zijn.

Volgens Rudolf Steiner is de legitimatie via de historische lijn om te kunnen handelen in naam van Christus voor de moderne tijd niet meer nodig²⁰. Als zelfbewust individu kan ieder mens Christus direct ontmoeten. Hier is in principe geen kerk voor nodig. Dat een ontmoeting met Christus buiten de kerk tot de mogelijkheden van de moderne tijd behoort, daarvan getuigen de verscheidene boeken die hierover de laatste dertig jaar gepubliceerd zijn²¹. Hierin vertellen mensen, zowel binnen als buiten de kerk, over onverwachte ontmoetingen met Christus. Het gaat om diepgaande ervaringen, die vaak een heel leven kunnen veranderen.

In de laatste zin van het Mattheüsevangelie zegt de verrezen Christus: 'Ziet, ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der wereld'. Dit kunnen we ruim opvatten en zien als zijn reële aanwezigheid in de wereld van nu. Iedereen kan hem ontmoeten. Het is de kwestie of wij de ontmoeting met Christus wel als zodanig herkennen. Ook Maria Magdalena en de Emmaüsgangers (Lk.24: 13) herkenden hem in eerste instantie niet.

Friedrich Rittelmeyer was de eerste priester in de Christengemeenschap. Hij stond niet in de lijn van de apostolische successie: hij was Luthers predikant. De grondtekst van de mensenwijdingsdienst had Rudolf Steiner al tijdens de herfstcursus van 1921 gegeven. Vanaf die tijd heeft Friedrich Rittelmeyer zich hiermee meditatief bezig gehouden. Dit heeft geleid tot zijn overtuiging dat het noodzakelijk was deze beweging tot religieuze vernieuwing te stichten. Hij was bereid de leiding op zich te nemen. Door de directe verbinding met de tekst van de mensenwijdingsdienst en door de daarmee gepaard gaande ontmoeting met Christus kon hij tot priester gewijd worden; hij voltrok de priesterwijding weer aan de anderen van de stichterkring. Daarmee werd hun de volmacht gegeven de sacramenten te voltrekken, die op die manier in de moderne zin geldigheid verkregen hebben.

1.5. De mensenwijdingsdienst

Waarom deze ongebruikelijke naam voor wat in de Rooms-Katholieke Kerk de mis heet of eucharistieviering?

Het essentiële van een sacrament is dat de mens door Christus in tegenwoordigheid van God geplaatst wordt. Omdat Christus aanwezig gedacht wordt in het sacrament, vindt er een wijding plaats. Dit wil zeggen: in de handeling van het sacrament werken God en mens samen. Bij een kerkelijke zegen ligt dat iets anders: daar wordt van de mens uit om de medewerking van God gebeden. De mensenwijdingsdienst is een sacrament evenals de eucharistie van de Rooms-Katholieke Kerk. De naam geeft aan wat letterlijk bedoeld is: wijding van de mens.

De Christengemeenschap kent evenals de Rooms-Katholieke Kerk zeven sacramenten. Met de voltooiing van het sacrament van de eerste mensenwijdingsdienst was de stichting van de Christengemeenschap een voldongen feit. In de tijd die daarop volgde gaf Rudolf Steiner de liturgie voor de andere sacramenten.

In de Christengemeenschap nemen de sacramenten een centrale plaats in.

HOOFSTUK II

2.1. De liturgie en het kerkelijk jaar

De liturgie van de Christengemeenschap, met name die van de mensenwijdingsdienst, is verweven met de christelijke feesten. Zij liggen als religieuze ankerpunten verspreid over het kerkelijk jaar. Dit begint met Advent, vier zondagen vóór Kerstmis. Deze ieder jaar terugkerende cyclus van feesten vormt de basis van het religieus beleven. Een feesttijd kan een paar dagen tot enkele weken duren. Naast de algemene grote feesten, die in alle christelijke kerken erkend en gevierd worden, zijn er nog twee: het feest van Johannes de Doper en dat van de aartsengel Michaël. Johannes de Doper is een half jaar ouder dan Jezus. Vandaar dat zijn feest in de zomer gevierd wordt. Bovendien is hij de wegbereider van Jezus (Mt.3,3;Lc.3,4;Joh.1,23). Michaël wordt gezien als de drakenbestrijder (Openb.12,7) en zijn feest wordt eind september gevierd, wanneer het donkere jaargetijde begint. De Christengemeenschap kent in haar liturgie geen speciale heiligendagen en Mariaverering, zoals de Rooms-Katholieke Kerk. De feestloze periodes in het jaar worden de Trinitarische tijd of Triniteit genoemd.

De liturgische kleur van de gewaden die aan het altaar gedragen worden is voor ieder feesttijd verschillend. De figuren en randen van de kazuifel, het mouwloze opperkleed dat de priester draagt tijdens de mensenwijdingsdienst, zijn weer anders dan de kleur van de feesttijd: een donkerder tint hiervan of een contrasterende kleur. Dit staat op onderstaand schema aangegeven als tweede kleur.

De structuur van het kerkelijk jaar²² ziet er als volgt uit:

- Advent- circa vier weken voor de Kersttijd- blauw
- Kerstmis- twaalf dagen vanaf 25 december tot 6 januari- wit/ lila
- Epifanie- Drie koningen tijd- vanaf 6 januari ruim vier weken- purper
- *Trinitarische tijd*- tot Lijdenstijd- lila/ oranje
- Lijdenstijd- vier weken voor Pasen- zwart
- Pasen- veertig dagen tot Hemelvaart- rood/ groen
- Hemelvaart- tien dagen tot Pinksteren, rood/ goudkleurig
- Pinksteren- drie dagen- wit/ geel
- *Trinitarische tijd* tot 24 juni- lila/ oranje
- Johannes tijd- 24 juni tot ca vier weken hierna- wit/geel
- *Trinitarische tijd* tot 29 september- lila/ oranje

- Michaëlstijd- vanaf 29 september tot ca. vier weken hierna, lichtroze/ lichtgroen
- *Trinitarische tijd* tot Advent- lila/ oranje

De eerste helft van het kerkelijk jaar, van Advent tot Pinksteren, is te karakteriseren als Gods openbaring en werkzaamheid op aarde in Jezus Christus; dit komt tot uitdrukking in zijn levensloop: hij wordt geboren, hij leeft en werkt onder de mensen; hij lijdt en vindt de dood; hij staat op en stijgt ten hemel. In de tweede helft van het jaar is de Heilige Geest werkzaam; maar de mens moet nu zelf aan het werk en verantwoordelijkheid op zich nemen. Dit wil zeggen: met Pinksteren worden de mensen door de Heilige Geest opgeroepen tot inzicht; in de zomertijd roept Johannes de Doper op tot inkeer; in de herfsttijd is het de aartsengel Michaël, als aangezicht van Christus²³, die de mensen maant tot medewerking en het maken van keuzes.

2.2. De liturgische kleuren

De liturgische kleuren zijn allerm minst willekeurig gekozen. Ze hebben een bepaalde bedoeling. We hebben het over 'sprekende kleuren', kleuren die wat zeggen, die een bepaald gevoel bij je oproepen. Dat wordt ook met de kleuren aan het altaar beoogd.

Het blauw is een kleur van bezinning, van stilte en afwachting. Advent staat in de kleur blauw. Het lichtfeest van Kerstmis wordt uitgedrukt in wit met lila op de kazuifel, als kleur van aanbidding. De Driekoningentijd, Epifanie, 'draagt' de koninklijke kleur purper, een diep rood. Zwart is de kleur van rouw en inkeer: lijdenstijd. De duisternis van de nacht gloeit op in rood als de zon opkomt. Licht schijnt in de duisternis: zo kleurt het Paasfeest in een helder rood met groen, waardoor het rood nog roder wordt.²⁴ Bij Hemelvaart wordt het rood aangevuld met het goud van de zon. Pinksteren staat in het teken van de Heilige Geest, die de mensen vereent in een heilig doel: wit met geel. De Johannestijd begint als de volle zomer aangebroken is en we zien dan weer wit en geel. Maar op de rugkant van de kazuifel staan ruitvormige figuren in het geel als verstrooid zonlicht. Dit is de enige tijd, waarin op de achterkant van de kazuifel een ander figuur te zien is. De Michaëlstijd heeft de kleuren lichtroze met lichtgroen als een afspiegeling en verinnerlijking van de 'opstandingskleuren' rood en groen van Pasen. De Trinitarische tijd is 'gekleed' in lila met de contrasterende kleur goudoranje. Lila is niet rood en niet blauw, maar is een mengsel van beiden. Het verenigt in zich het blauw van bezinning en innerlijke rust met het rood van hartewarmte en liefde. Deze Trinitarische tijd ligt viermaal als rustpunt en bezinning op de kleurenweg door het kerkelijk jaar.

2.3. De sacramenten

'Niets is zo veranderlijk als de mens'. Dit bekende gezegde dat meestal slaat op het feit dat iemand de ene dag een bepaalde mening kan verkondigen, de andere dag weer een andere. We maken het dagelijks mee. Dit heeft een negatieve bijklank. Toch heeft het vermogen om te kunnen veranderen ook een positief aspect: de mens verandert niet alleen uiterlijk zeer sterk in zijn fysieke gesteldheid van baby naar volwassene, ook innerlijk kan hij blijven veranderen, zijn hele leven lang. Hierin onderscheidt hij zich van de andere natuurrijken. Een steen blijft altijd een steen, uit een zonnebloemzaad zal niet plotseling een koolplant groeien, een kalf groeit op tot een koe en niet tot een geit. Als een kind geboren is en het ligt in de wieg, dan is het niet zonder meer duidelijk wat voor een mens dit later zal worden. Een Mozart of een Beethoven in de wieg was nog geen groot componist. Pas aan het eind van hun leven kun je dat zeggen.

Het kind groeit op, oriënteert zich aan de wereld en gaat door verschillende stadia heen. In de puberteit vindt een grote verandering en innerlijke omvorming plaats, de aanzet naar volwassenheid. Dit gaat gepaard niet alleen met lichamelijke veranderingen, maar ook met de nodige, vaak turbulente zielenroerselen in zijn zoektocht naar zichzelf. De jonge mens vindt zichzelf en omstreeks zijn twintigste bereikt hij zijn volwassenheid, ideaal gesproken. Hij maakt veelal een beroepskeuze en verovert zijn plaats in het leven. Maar is dát het dan? Eindigen hier alle veranderingen en omvormingen? Natuurlijk, de mens wordt ouder met de nodige kleine of grote lichamelijke veranderingen. Je kunt zelfs zeggen dat als de mens uit- gegroeid is, hij in het proces van ouder worden elke dag een beetje sterft. Maar al verarmt het lichaam, de geest kan verrijkt worden; afhankelijk van hoe iemand in het leven staat kan er verdere innerlijke ontwikkeling, geestelijke groei, plaats vinden door alle ups en downs van het leven heen. Ontwikkeling betekent verandering en omvorming. Levensfasen wisselen elkaar af. En de laatste grote verandering vindt plaats op het sterfbed.

De sacramenten hebben alles met verandering en omvorming te maken. Ze markeren de grensovergangen van de ene levensfase naar de andere. Ze zijn hulpmiddelen om je in je ontwikkeling te steunen en je een beter mens te laten worden.

Het begrip sacrament is ontleend aan het Latijnse woord 'sacramentum', dat oorspronkelijk 'boetegeld' betekent, een term uit het Romeinse rechtswezen. Dit werd 'in sacro', in een tempel gedeponerd. Het woord heeft ook de betekenis van 'krijgseed' of 'eed van trouw'. In het vroege christendom ging veelal aan de doop, die een volwassenendoop was, een boetedoening vooraf. Ook werd er een soort 'eed van trouw' aan God gegeven in de vorm van een geloofsbelijdenis. Maar 'sacramentum' als vertaling van het Griekse woord

'mysterion' krijgt een andere betekenis: heilige handeling of geheimenis, mysterie. Zeer algemeen gedefinieerd kun je zeggen dat een sacrament een handeling is die in het licht van de hogere wereld geplaatst wordt. Essentieel voor alle christelijke kerken is dat daarbij in het sacrament Christus tegenwoordigheid gedacht en gesteld wordt: geloof wordt werkelijkheid. Hoe? Dat is juist het mysterie. Met een sacrament wordt een bijzonder genademoment aangeduid en gegeven: de heiliging van een belangrijke gebeurtenis. In die zin is het anders dan het ritueel. Een ritueel kan van alles inhouden: van het aansteken van kaarsen bij de maaltijd tot de meest plechtige en eerbiedwaardige handeling, zoals 'de eed van Hippocrates' die de arts aflegt als hij zijn beroep gaat uitoefenen.

De protestantse kerken kennen twee sacramenten: de Doop en het Heilig Avondmaal. Ze worden in de bijbel vermeld en zijn door Christus ingesteld (Mtt. 28: 19; Lk. 22: 19). Daarom worden ze als kerkelijke gewijde handelingen beschouwd. In het vroege christendom is dit ook zo geweest.

De Rooms- Katholiek en de Oosters- Orthodoxe Kerk kennen zeven sacramenten. De Christengemeenschap sluit hierbij aan. Alle sacramenten in de Christengemeenschap zijn openbaar, behalve de biecht. Deze vindt plaats in een persoonlijk gesprek met een geestelijke. De *doop*, de *jeugdwijding* (vormsel in de Rooms-katholieke Kerk) en de *priesterwijding* zijn eenmalig. De *stervenswijding* (ziekenzalving in de Rooms- Katholieke Kerk) in principe ook, maar als hierna een onverwacht herstel of een tijdelijke opleving zich voordoet, kan deze afhankelijk van de tussenliggende tijd nogmaals gegeven worden. Ook de *huwelijkswijding* is niet strikt eenmalig. Een gescheiden man of vrouw kan hertrouwen in de Christengemeenschap. De *mensenwijdingsdienst* en de *biecht* begeleiden het hele volwassen leven.

De formuleringen, vorm en handeling in de liturgie van de verschillende sacramenten liggen vast (zie par. 1.3.). Maar het staat je vrij zelf invulling te geven aan de betekenis die ze voor jou persoonlijk hebben. Iedereen kan hier zijn eigen weg in vinden.

In de volgende paragrafen worden de sacramenten besproken, beginnend bij de doop en eindigend bij de stervenswijding waarmee zichtbaar wordt dat de sacramenten de menselijke levensloop omspannen.

2.4. Doop

De doop in de Christengemeenschap is een kinderdoop. Vanaf de tweede eeuw werd de kinderdoop steeds meer toegepast in de christelijke kerken omdat men ervan overtuigd was dat het heil van God niet vroeg genoeg meegedeeld kon worden. Dit is zo gebleven bij de meeste kerken, een paar uitzonderingen daargelaten²⁵. In de Christengemeenschap komt

daar nog iets bij: er wordt uitgegaan van de gedachte dat vanaf de conceptie zich een ziel vanuit de geestelijke wereld verbindt met het wordende kind (zie par. 3.2. en 3.3.). Hiernaar wordt in de doopliturgie verwezen. Zo is de doop ook bedoeld om het kind behulpzaam te zijn bij het aarden, bij het zich thuis gaan voelen in deze wereld. Daarom wordt bij voorkeur een kind binnen zes weken na de geboorte gedoopt. Maar in principe kan dit plaats vinden tot ongeveer het veertiende jaar. Dit is de leeftijd waarop het kind de jeugdwijding kan ontvangen. Het komt een enkele keer voor dat oudere mensen gedoopt worden, wanneer speciale omstandigheden daarom vragen.

Zoals in alle christelijke kerken betekent de doop ook hier de opname in de gemeenschap van christenen. Daarom is het belangrijk dat niet alleen de ouders, familie en vrienden uit de directe omgeving van de dopeling aanwezig zijn, maar dat ook de gemeente zo veel mogelijk vertegenwoordigd is om zo als het ware een bedding te vormen, waarin de dopeling ontvangen kan worden en geborgen zijn. De gemeente van de Christengemeenschap staat dan voor de gemeenschap van alle christenen. Want de doop betekent niet dat het kind ook automatisch lid zal worden van deze kerk. Dat is iets wat het zelf zal moeten beslissen als het volwassen is geworden. De ouders leggen ook geen doopbelofte af zoals gebruikelijk is in veel andere kerken om het kind op te voeden in de leer van de kerk.

De ouders kiezen twee peten, ook wel *wachters* genoemd. *Waarom wachters?* Wacht houden: je stelt je wakker op ten opzichte van de lotgevallen van het kind, zijn hele leven lang. Het is de bedoeling dat de peten, naast de ouders maar op een grotere afstand, het kind in zijn ontwikkelingen volgen en mogelijk daar ook iets aan bijdragen. Het peetschap is iets dat je in alle vrijheid met je hele hart op je neemt, waarmee je te kennen geeft een speciale band te willen aangaan met dat kind. Het houdt dus meer in dan cadeautjes geven op verjaardagen. Tijdens de doop wordt de wens uitgesproken dat je als peet het kind voorgaat in 'de gemeenschap van Christus'.

Er wordt gedoopt niet alleen met water, maar ook met zout en as. Dit is nieuw. In de Rooms- Katholieke Kerk en de Oosters- Orthodoxe Kerk wordt naast water gewijde olie gebruikt waarmee een kruisteken op het voorhoofd wordt gegeven ten teken dat de gedoopte beziel is met de kracht van de Heilige Geest. De doop met water zoals die in vrijwel alle christelijke kerken voltrokken wordt, vindt zijn oorsprong in het Nieuwe Testament: Johannes de Doper doopte 'tot vergeving van de zonden' door onderdompeling in water. Dit was een reinigingsritueel. Jezus werd ook op die manier gedoopt, maar zelf heeft hij waarschijnlijk niet gedoopt. Na zijn opstanding geeft hij de opdracht aan zijn leerlingen om te dopen (Mtt.28: 19). Maar water maakt niet alleen schoon, het is veel meer dan dat: zonder water is geen leven mogelijk. Water stroomt, brengt in beweging en laat nieuwe dingen geboren worden; zaden ontspruiten na een mals lentebuitje. Bij droogte wordt

regen een 'zegen van boven' genoemd. Zo werkt het water zegenend in wat er 'geboren' wil worden in het jonge kind hier op aarde. Bij de aanraking met water wordt een driehoek getekend op het voorhoofd van het kind. Het levende, bewegelijke denken wordt hiermee aangesproken. De driehoek als christelijk symbool staat voor de Drie-eenheid: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest (zie par. 3.6.).

Zout en as zijn nieuwe substanties in de christelijke doop. Wat is de toegevoegde waarde hiervan?

Een beetje zout brengt de smaak van het eten naar voren. Het vormt letterlijk de smaak van het gerecht, zou je kunnen zeggen. Ook heeft zout een conserverende waarde: het maakt dat je voedsel kunt bewaren. Zout bewerkt het tegenovergestelde van water: zout trekt samen; water maakt los, brengt in beweging. Een zoutkristal heeft de vorm van een kubus, die symbolisch staat voor het vaste en duurzame: hij rust in zichzelf, is compleet en is gesloten naar binnen toe. Voor Plato (ca.427-ca.347 v. Chr.) correspondeerde de kubus (Platonisch lichaam) met het element aarde. Het nieuwe Jeruzalem uit de Openbaring van Johannes (21:16-17) wordt kubusvormig voorgesteld: een concretisering van in de vorm gebrachte toekomst. Bij de aanraking met het zout wordt er een vierkant getekend op de kin van het kind. Hiermee wordt de wil aangesproken om vormkracht te geven aan de toekomst; het verband van de wil met de kin kun je aflezen van de uitdrukking 'wilskrachtige kin'.

As is een stof die overblijft als het vuur uitgebrand is. As is zo dood als iets maar zijn kan. Het is van oudsher een teken van rouw en droefheid; een voorbeeld hiervan is het askruisje op het voorhoofd van rooms-katholieken op Aswoensdag in de Lijdenstijd, veertig dagen voor Pasen. Maar tegelijk is het een symbool voor hoop, nieuw leven en opstanding: de vogel Phoenix die verjongd en gelouterd uit de as herrijst. We maken soms zelf 'asprocessen' door als we in ons leven in een crisis geraken en door een diep dal gaan. Maar dan kan het gebeuren dat wij juist op het diepste punt, als alles doods en uitzichtloos lijkt, de kracht vinden op te staan en herboren ons levenspad kunnen vervolgen. Jezus Christus is aan het kruis door de dood gegaan en verzezen. Door de as worden wij gedoopt in zijn dood, opdat wij opnieuw leven (Rom. 6: 4). Met de as wordt een kruis getekend op de borst van het kind, op de plek waar ons hart zit, het symbool voor ons voelen.

Het is gebruikelijk dat de priester voorafgaand aan de doop een aantal voorbereidingsgesprekken heeft met ouders en peten.

2.4.1. Wat gebeurt er...

Voor het altaar staat een tafeltje met een blauw kleed erover, waarop een kleinere rode doek ligt. Er staan drie schaaltes klaar met water, zout en as. Om het tafeltje heen zijn stoelen gerangschikt voor de ouders met het kind en de peten. Zij worden door de ministrant, de helper van de priester, binnengeleid als de gemeente plaats heeft genomen. Dan gaat de

ministrant de priester halen. Ze zijn beide gekleed in een lila gewaad met daaroverheen een wit koorhemd. De priester draagt stola en baret, die wordt afgezet als de doop aanvangt. De liturgie begint met een gebed. Daarna wordt de gemeente toegesproken en bij het geheel betrokken, want zij ontvangt als gemeente van de Christus Jezus het kind in haar midden. Vervolgens wordt het woord gericht tot de beide peten. Zij worden bij name genoemd en de priester geeft hun een hand. De wens wordt uitgesproken dat zij het kind vanuit de offerkracht van hun hart mogen voorgaan in de gemeente van de Christus Jezus; daarmee aanvaarden zij hun taak. Dan komt de eigenlijke doophandeling met de naamgeving van het kind. De voornamen worden voluit genoemd en telkens herhaald bij de doop met het water, het zout en de as, waarbij de werkingen van deze substanties genoemd worden en nog éénmaal bij de afsluiting van dit gedeelte. Zo wordt de naam diepgaand verbonden met het kind. Vervolgens wordt driemaal het kruisteken boven het kind gemaakt, waarbij de Vader, de Zoon en de Heilige Geest aangeropen worden. Tot slot richt de priester zich weer tot de gemeente waarbij nog eenmaal de naam van het kind klinkt, maar dit keer ook met zijn familienaam. Je zou kunnen zeggen dat het kind nu werkelijk op aarde, zowel in zijn familie als in de christelijke gemeenschap, 'geland' is. Als afsluiting wordt het Onze Vader uitgesproken.

2.5. Jeugdwijding

De jeugdwijding wordt gegeven als het kind de leeftijd van veertien jaar bereikt heeft. Rondom die tijd beginnen de pubertijdjaren. Het is de tijd waar de meest grote veranderingen plaats vinden in het lange proces naar het volwassen worden, zowel in lichamelijk als in geestelijk opzicht. Het lichaam groeit naar volwassenheid, het verandert in alle opzichten. Maar niet alleen uiterlijk, ook innerlijk vinden er grote veranderingen plaats. Het is een roerige periode voor het kind, maar zeker ook voor de ouders en opvoeders. In de confrontaties met zijn omgeving is het op zoek naar zichzelf: wie ben ik eigenlijk, wat wil ik, hoe sta ik in de wereld. En zoals de doop gegeven wordt wanneer het kind zijn leven begint in het lichaam, zo wordt de jeugdwijding gegeven wanneer het eigen zielenleven zich gaat ontwikkelen.

De jeugdwijding is te vergelijken met het vormsel in de Rooms- Katholieke Kerk. Een minder gebruikelijke term is confirmatie. Oorspronkelijk was het vormsel bij de christelijke inwijdingsrite verbonden met de doop en de eucharistie. Het vond plaats na de doop. Door handoplegging en zalving met gewijde olie ontving de gedoopte, als gave van de Heilige Geest, de kracht om het geloof standvastig te belijden. Het uitspreken van de geloofsbelijdenis hoorde hierbij. Het werd gezien als een bevestiging (Latijn: 'confirmatio' – 'bevestiging', 'bekrachtiging') van wat in de doop gegeven was als gave van de Heilige

Geest. Dan pas kon je als volwaardig lid van de kerk deelnemen aan de eucharistie. En in wezen is dat nog steeds zo.

Evenmin als de dopeling zal ook de jeugdwijding niet automatisch lid zijn van deze kerk. Hij of zij spreekt geen belijdenis of belofte uit. Het lid worden is en blijft altijd een vrij besluit van de volwassene. Maar vanaf de jeugdwijding kan deelgenomen worden aan de mensenwijdingsdienst en de communie. Dit geldt ook voor andere veertienjarigen.

De jeugdwijding is een merkpaal, niet alleen in het leven van het kind dat bezig is zijn kinderjaren achter zich te laten, maar ook in dat van de ouders; ze zullen zich moeten heroriënteren in hun religieuze houding tot hun kind. De leiding die ze tot dan toe hierin gaven, zal een andere kleur moeten gaan krijgen. Het kind begint volwassen te worden. Het is daarom goed als ouders en kind in onderling vertrouwen samen tot dit besluit kunnen komen.

Als voorwaarde voor de jeugdwijding geldt in de eerste plaats dat het kind gedoopt moet zijn in de Christengemeenschap of een andere christelijke kerk (want de Christengemeenschap erkent ook de doop van de andere kerken). Is het kind niet gedoopt, dan wordt dit alsnog in de Christengemeenschap gedaan. Voorts is het nodig dat er een religieuze basis gelegd is bij het kind, want voor het opnemen van een sacrament is dit een vereiste. In de Christengemeenschap worden hiertoe vanaf het zevende jaar godsdienstlessen gegeven; verder gaat het kind regelmatig naar de zondagsdienst voor kinderen die meestal voorafgaand aan de mensenwijdingsdienst gehouden wordt. De directe voorbereiding op de jeugdwijding duurt ongeveer anderhalf jaar.

Het sacrament van de jeugdwijding vindt plaats in de Paastijd, in de veertig dagen tussen Pasen en Hemelvaart, bij voorkeur op een zondag. Ook hier is het belangrijk dat niet alleen ouders, familie en peten erbij aanwezig zijn, maar dat ook de gemeente getuige kan zijn van dit gebeuren. Zij is immers, om met Paulus te spreken, het lichaam van Christus.

2.5.1. Wat gebeurt er...

De jeugdwijding bestaat uit twee delen: het ritueel voor de jeugdwijding en de mensenwijdingsdienst, waarbij de kinderen voor het eerst de communie ontvangen. De gemeente zelf ziet daar voor deze keer vanaf om de jeugdwijdingen alle ruimte te geven.

De gemeente neemt plaats. De kaarsen op het altaar worden aangestoken. De priester²⁶ komt samen met twee ministranten binnen. Hij draagt de kelk met daarop het schaalje met brood, de zogenoemde pateen. Ze gaan met hun gezicht naar het altaar staan. De kelk en pateen worden op het altaar geplaatst. Bij binnenkomst wordt de jeugdwijdingen de hand gereikt door een andere priester met een kort woord waarin over het gewicht van dit ogenblik gesproken wordt. Ze nemen vooraan plaats. De priester wendt zich tot hen en spreekt de beginwoorden van het ritueel. Hij herhaalt de woorden, die bij het

binnenkomen gesproken werden. Hij legt uit dat tot nu toe de ouders en leraren, in de ruimste zin van het woord, hen zijn voorgegaan in een leven met Jezus Christus. Hij wendt zich weer tot het altaar. In het volgende wordt in een gebed het beeld van Christus vergroot en ruim gemaakt. Hierna wordt een deel uit het hogepriesterlijke gebed ²⁷(Joh. 17) voorgelezen: een afscheidsgedeb van Jezus met een voorbede aan de Vader voor de mensen die zich met hem verbonden hebben. Dit werd uitgesproken op de vooravond van zijn dood, toen hij op de grensovergang stond van deze wereld en de wereld van de Vader; de jeugdwijding is ook een grensovergang.

Na dit deel vindt de zegening plaats, waarin de bede uitgesproken wordt dat de Christusgeest, die in de kinderjaren werkzaam geweest is, ook in het verdere verloop van het leven van de jeugdwijdelingen opgenomen moge worden. Vervolgens houdt de priester een korte toespraak voor de jeugdwijdelingen. Als afsluiting van dit gedeelte van de jeugdwijding worden er nog enkele samenvattende zinnen gezegd. Dan klinkt er muziek.

Nu volgt de overgang naar de mensenwijdingsdienst. In dit gedeelte draagt de priester andere gewaden. In het eerste deel bestaat dat uit een rode talaar met daaroverheen een kort wit koorhemd met de rode priesterlijke stola; rood is de kleur van de Paastijd. De priester legt deze gewaden voor iedereen zichtbaar af. Daarvoor in de plaats komt de zwarte talaar, die de priester normaal gesproken onder zijn gewaden draagt. Deze talaar is een aansluitend lang gewaad dat als beeld staat voor het fysieke lichaam, dat aan de dood gebonden is. Daaroverheen komt een lang wit gewaad, de alba, een rode gordel, de stola en de kazuifel in de kleuren van de Paastijd. Deze hele handeling heeft een speciale betekenis. In de jeugdwijding wordt gesproken over Christus die de dood overwon; dat wil zeggen dat hij het fysieke lichaam een nieuw leven gegeven heeft, zodat het niet meer aan de aarde gebonden is: hij heeft het als het ware doorlicht en uit de materie opgeheven. Bij zonsopgang en – ondergang kleurt de hemel rood: licht doordringt de materie, de stof en waterdeeltjes in de lucht. Zo kunnen we in het rood van de talaar bij de jeugdwijding een beeld van de toekomstige, vergeestelijkte mens beleven. Het zwart van de dood heeft zijn angel verloren.

In de mensenwijdingsdienst ontvangen de jeugdwijdelingen voor het eerst de communie met brood, wijn en de zegen van vrede. Als de dienst beëindigd is, richt de priester nog een slotwoord tot hen. Hierna worden ze naar buiten geleid door de andere priester.

2.6. Mensenwijdingsdienst

De mensenwijdingsdienst is een eucharistieviering, letterlijk een dankzegging die gevierd wordt. Het is ook een eredienst: een dienst waarin God geëerd wordt. Maar dit niet alleen:

de mensenwijdingsdienst is bovenal het kloppende hart van het cultische leven in de Christengemeenschap. Dit is bij uitstek het sacrament van de gemeenschap van gelovigen, die in naam van Christus bijeen is. Dit kan als volgt begrepen worden: ieder mens heeft een eigen innerlijk leven. Hij is het enige levende wezen op aarde dat 'ik' zegt en dat kan hij niet voor iemand anders zeggen. Toch heeft de mens de ander nodig om waarachtig mens te kunnen zijn, om zijn eigen menszijn te kunnen herkennen. Het is de Christus die de mens uit de vicieuze cirkel van zijn eigenheid verlost en opheft tot zijn hogere zelf. Zo vinden we elkaar met Christus in de communie van brood, wijn en zegen in een gemeenschap van een hogere orde. In de mensenwijdingsdienst wordt de Christus tegenwoordig gedacht en ook als heel concreet aanwezig gesteld; 'Waar twee of drie verenigd zijn in mijn naam, daar ben ik in hun midden', zegt hij (Mtt.18: 20). De mens en het menszijn worden hier geheiligd, gewijd. Vandaar ook de naam van deze eucharistieviering: mensenwijdingsdienst (zie ook par. 1.5.). Dit mag heel letterlijk opgevat worden.

Iedereen vanaf het veertiende jaar kan aan de mensenwijdingsdienst deelnemen en ook aan de communie, als men zich daartoe geroepen voelt. Dit laatste is niet verbonden aan het lidmaatschap van deze kerk. Ook bezoekers uit andere christelijke kerken kunnen ter communie gaan. Het is de eigen keuze en verantwoordelijkheid om dit met deze gemeenschap te willen delen. In de Rooms-Katholieke Kerk staat de communie in principe niet open voor anders gelovigen. Kinderen mogen vanaf het zevende jaar (Eerste Communie) hieraan deelnemen. In de protestante kerken ligt het mogen delen in het Avondmaal voor mensen uit andere kerken verschillend. Over het algemeen gaan tegenwoordig ook de kinderen naar het Avondmaal, de streng orthodoxe kerken en gemeenten uitgezonderd. Hier wordt pas deelgenomen aan het Avondmaal na het afleggen van de geloofsbelijdenis (belijdenis doen – rond het achttiende jaar).

De dienst wordt zo mogelijk dagelijks voltrokken en is overal in de wereld in vorm, handeling en woorden gelijk. Wat betreft het laatste: hij wordt in de landstaal gehouden of in het Duits, zolang er geen vertaling beschikbaar is. Dit geldt overigens ook voor de andere sacramenten.

2.6.1. Wat ziet men en wat wordt er gebruikt...

Het altaar

Het altaar (Latijn: altare= altus/hoog + ara/ altaar) staat op een verhoging. Hiermee wordt aangeduid dat het altaar zich op de drempel tussen twee werelden bevindt. We kunnen hierbij denken aan een berg: deze verheft zich hoog boven het alledaagse en reikt tot aan de hemel. Mozes ging de berg Sinaï op, Jahwe sprak tot hem en dáár ontving hij de Tien

Geboden, niet aan de voet van de berg. Zo zijn er meer voorbeelden in de bijbel te vinden waar boven op een berg de verbinding wordt gelegd met God. Wanneer de priester de enkele treden naar het altaar opstijgt, is het de bedoeling dat we innerlijk met hem meegaan en onze alledaagse besognes achter ons laten.

De afbeelding

De afbeelding op de muur achter het altaar stelt altijd de verrezen Christus samen met de kruisiging voor. Dit is bijzonder omdat over het algemeen in christelijke kerken hier vaak alleen het crucifix, het beeld van de gekruisigde Christus, te zien is. Daarmee wordt gezegd dat de sacramentele handeling aan dat altaar een voortzetting is van het offer op Golgotha. Maar Christus heeft niet alleen de kruisdood geleden, hij overwon de dood en is verrezen. Met het beeld van de Opgestane boven het altaar wil de Christengemeenschap dit centraal stellen.

Zeven kaarsen

Er staan zeven kaarsen op het altaar. De middelste is iets langer dan de andere. Het getal zeven is een belangrijk heilig, kosmisch getal. De menorah, de liturgische kandelaar in de joodse synagogen, heeft zeven armen, verbonden met zeven planeten. Dat het er later meer bleken te zijn, wist men toen nog niet. Ook de zeven dagen in de week zijn verbonden met de planeten. Het bijbelse scheppingsverhaal spreekt over zeven dagen; toen was de schepping voltooid. In de Openbaring van Johannes speelt het getal zeven een grote rol: zeven sterren, zeven gouden luchters, zeven gemeenten, het boek met zeven zegels, de zeven schalen van gramschap (enz.) Wij kennen zeven sacramenten. Zeven is een getal van volheid.

De kleding van de priester

De priester draagt verschillende gewaden over elkaar. Ze hebben ieder een eigen betekenis. De volgende mogelijkheid: het onderste gewaad, de *talaar*, is zwart en duidt op de menselijke fysieke gebondenheid (zie par. 2.5.1). Daaroverheen wordt een lang, wit kleed gedragen, de *alba*, als beeld voor de gereinigde levenskrachten die de mens omgeven. Hierover draagt de priester een *gordel* om dit kleed bijeen te houden en de *stola*, een dunne lange sjerp of sjaal die over de hals gelegd wordt als een 'juk' dat de priester op zich neemt; het is het teken van zijn functie. Beide zijn in de kleur van de feesttijd. Tot slot de *kazuifel* eveneens in de kleuren van de feesttijd. Aan de ene kant als de priester met de rug naar de gemeente staat, is een U-figuur te zien: je kunt je hierbij een stroom van boven naar beneden langs de ene peiler voorstellen die zich verbindt met aardse zwaarte en weer opstijgt langs de andere peiler. De woorden en handelingen aan het altaar zijn door de

Heilige Geest geïnspireerd, vinden hun aardse vorm en worden weer omhoog gedragen. Maar tegelijkertijd is het ook een devoot gebaar: het zich openen voor en richten op een hogere wereld, een naar boven open ontvangend gebaar dat verinnerlijkt wordt. Als de priester zich omdraait en met zijn gezicht naar de gemeente toegekeerd staat, zie je twee in elkaar overvloeiende cirkels op de kazuifel, de lemniscaat: de hogere en de lagere wereld raken elkaar in het kruispunt; de priester staat bij het altaar op de drempel tussen deze twee werelden. Maar dit niet alleen: zo kun je in dit beeld meebelevend hoe je zelf ook op dit kruispunt staat tijdens de dienst.

De driehoekige *baret* die de priester draagt bij het binnenkomen en verlaten van de ruimte en ook tijdens de preek, verwijst naar het zelf van de priester. Hij komt binnen en gaat weer weg als persoonlijkheid, maar legt dit tijdens het celebreren af; hij is dan 'priester' in eigenlijke zin. Tijdens de preek wordt de baret weer opgezet, omdat hij daar in zijn eigen persoonlijke woorden spreekt.

Zo representeert de priester in het totaalbeeld van zijn kleding de gereinigde mens, zoals deze in toekomstige tijden worden kan. In die zin draagt ieder mens potentieel het priesterlijke in zich en kan dat ontwikkelen in de 'dienst aan God'.

Het boek

Het boek, in de Rooms-Katholieke Kerk het missaal genoemd, bevat de liturgische teksten. Deze worden voorgelezen zodat er geen afwijkingen ontstaan en altijd dezelfde tekst gehoord wordt. Dit is belangrijk, want het cultische woord wil niet alleen gehoord worden met het uiterlijke oor, maar vooral met het innerlijke oor. Wil je de woorden tot je binnenste laten doordringen, dan is herhaling essentieel; zo kunnen ze een stuk van jezelf worden.

De twee ministranten

De twee ministranten, de helpers van de priester (Latijn: 'minister'= 'dienaar', overdrachtelijk: 'helper'), zijn gekleed in een lang gewaad in de kleur van de feesttijd met daaroverheen een wit kort koorhemd en een brede kraag in dezelfde kleur als het gewaad. Zij vertegenwoordigen de gemeente aan het altaar. De ministrant die rechts achter de priester staat voor het altaar, heeft tot taak het boek te verplaatsen en namens de gemeente te antwoorden. De linker ministrant helpt bij het afleggen van de kazuifel en stola, en reikt het water, de wijn en later de wierook aan.

De twee kannetjes met *wijn*²⁸ en *water* staan klaar op een zijtafeltje. Daar staat ook een schaalje met *wierook*²⁹ en dichtbij hangt het wierookvat. Het *brood* brengt de priester mee op de pater, een zilveren schaalje, tegelijk met de kelk die meestal verguld is.

Rechts en links van het altaar

Het boek wordt door de rechter ministrant voor aanvang van ieder deel van de dienst verplaatst. Daarbij kunnen we in samenhang met de verschillende delen van de dienst in gedachten nemen dat de rechterkant van de mens de meest actieve kant is en de linkerkant de meer meditatieve. Het epistel, het offer en de communie vinden plaats aan de rechterkant, waar de mens met zijn actieve krachten de verbinding met de goddelijke wereld zoekt: een beweging van beneden naar boven. In de verkondiging, de evangelielezing als het gegeven goddelijke Woord, en de verwandeling (zie par. 2.6.2.) gaat de beweging van boven naar beneden en deze delen worden dan ook links uitgesproken. Het geheel ziet er als volgt uit: van rechts buiten bij *het epistel* naar links buiten bij *de verkondiging*, dan weer naar rechts buiten bij *het offer*. Tijdens het offer wordt het boek, als de kelk gevuld is, naar rechts binnen verplaatst. Bij *de verwandeling* naar links binnen, bij *de communie* weer naar rechts binnen. De hele beweging vanaf het begin is van buiten naar binnen, steeds dichterbij naar de kern van de dienst toe: de verwandeling en de communie. Als afsluiting wordt het boek weer naar rechts buiten verplaatst, terug naar de plaats waar de dienst begonnen is.

Priesterschap van de gelovigen

De priester staat tijdens het celebreren met de rug naar de gemeente toe, behalve als hij na ieder deel de zegen uitsprekt. Hierover worden vaak vragen gesteld. In de rooms-katholieke mis is het gebruikelijk dat de priester achter het altaar staat met zijn gezicht naar de gemeente toe. Hier is dat dus niet het geval en dit is niet onbelangrijk. Het staat namelijk in verband met wat het '*priesterschap van de gelovigen*' (1 Petr. 2: 9) wordt genoemd. De aanwezigen zijn niet alleen passieve toehoorders, maar in principe en een ieder naar eigen vermogen actieve medevoltrekkers van de mensenwijdingsdienst. Het altaar is niet het eindpunt waar de priester *tegenover* de gemeente spreekt en handelt, maar er is een doorgaande beweging. De gemeente is als het ware de stuwende kracht achter de priester. Met andere woorden: de priester verricht de handelingen die achter hem gewild worden. De mensenwijdingsdienst begint dan ook met de woorden: 'Laat *ons* de mensenwijdingsdienst waardig volbrengen.....'.

2.6.2. Wat gebeurt er...

De mensenwijdingsdienst bestaat uit zeven delen: *voorbereiding*, *epistel*, *verkondiging*, *offer*, *verwandeling*³⁰ (*transsubstantiatie*), *communie* en nogmaals *het epistel*. Het *epistel*, dat aan het begin en het eind van de dienst gesproken wordt, is een gebed dat met de feesttijden in het jaar mee verandert. Ieder deel wordt begonnen met het maken van een kruisteken en beëindigd met de Christusgroet of ook Christuszegen genoemd.

Vorbereiding

Een veel gehoorde opmerking van mensen die de dienst voor het eerst bijwonen, is: 'Het is er zó stil, dat je er stil van wordt !'. Bij het binnenkomen in de cultusruimte gaat men stil zitten. Er wordt niet onderling gepraat. Ieder bereidt zich innerlijk voor op wat komen gaat en dat gebeurt in stilte.

Eerst worden de kaarsen aangestoken, dan komt de priester binnen; de beide ministranten lopen naast elkaar voor hem uit. De linker ministrant laat een belletje klinken als teken dat de dienst begint. De rechter ministrant draagt het boek. Zij stellen zich op voor het altaar. De priester in het midden. Hij overhandigt de baret aan de linker ministrant en brengt de kelk met daarop de pateen, afgedekt met een kelkdoekje, naar het altaar. Het boek wordt geopend en de beginwoorden klinken. Dan spreekt de priester een bede uit. Hij maakt daarbij een groot kruisteken en noemt de Drie-eenheid. Deze bede wordt telkens aan het begin van een elk volgend deel herhaald. Je kunt hier actief aan mee doen door drie kruistekens te maken op voorhoofd, kin en borst. Dit zijn de plaatsen waar het kind gedoopt wordt met de substanties: water, zout en as. Het is in feite een hernieuwd doopgebaar tot innerlijke reiniging, maar deze keer doet de mens het zelf door hoofd, hart en handen open te stellen voor de wereld van de geest en de dagelijkse beslommeringen achter zich te laten.

Hierna wendt de priester zich tot de gemeente en wordt de Christuszegening uitgesproken: dat Christus in ons moge leven. De rechter ministrant antwoordt hierop dat Christus onze geest moge vervullen.

Het epistel

Het epistel verandert al naar gelang de tijd van het jaar en kleurt dit religieus in; zoals gezegd, het is een gebed. Hieraan zijn nog speciale korte teksten van de feesttijden verbonden, die op verschillende plaatsen in de dienst ingevoegd worden.

De verkondiging

Dan komt het deel dat de 'verkondiging' of ook wel 'evangelielezing' genoemd wordt, want het evangelie staat centraal. Na enkele voorbereidende woorden wordt een perikoop (een gedeelte) uit de evangeliën gelezen; elke week een andere. Tijdens deze lezing staan alle aanwezigen op. De kazuifel is afgelegd. Dit laatste blijft zo ook bij de preek en het lezen van het credo, die volgen. De kazuifel wordt alleen gebruikt voor het eigenlijke celebreren van de dienst; evangelie, preek en credo zijn zelfstandige eenheden die ook een functie buiten de dienst hebben. Ze kunnen een persoonlijk onderwerp van studie zijn. Bij de preek draagt de priester de baret ten teken dat hij nu in zijn eigen woorden spreekt. Hierna volgt het credo³¹. Daarbij wordt ook nog de stola afgelegd. Dit wil zeggen dat de celebrant dit als gemeentelid uitspreekt en niet in zijn priesterlijke functie. Zo worden de aanwezigen vrij gelaten in hun

geloofsbelijdenis: want het is een kenmerk van onze tijd dat je niet op gezag gelooft, maar uit jezelf.

Het offer

Het offer begint met een soort schuldbelijdenis gericht aan de Vader, de oergrond van al het bestaan: wij erkennen onze afdwalingen van God, onze menselijke zwakheden en onvolmaaktheden. Met het offer van brood en wijn offeren wij onszelf in navolging van en in verbinding met het offer van Christus: dat wil zeggen, we scheppen ruimte voor Christus in ons. Wijn en water worden aangereikt door de ministrant en in de kelk geschonken. In de wijn offeren we ons *willen*: we richten ons op de goddelijke wereldgrond. Wijn en wil kunnen we in die zin samen denken, dat de wijn de warme zon in zich draagt, een vurig element evenals de wil; er is energie en enthousiasme nodig om iets te willen. We richten met het water ons *voelen* tot Christus; het water, dat al het leven doordringt zoals ook het voelen. Dan wordt ons *denken* genoemd in verband met de Heilige Geest, die ons in ons denken kan bereiken. De kelk met de wijn en het water wordt opgeheven boven het altaar in een gebaar dat het eigenlijke symbool van het offer is. Het gebed richt zich vervolgens tot Christus. In wierook gehuld worden de woorden omhoog gedragen. Na de zegen volgt nog een stille bewieroking van het altaar. Wierook heeft ook een zuiverende werking. Zo wordt het altaar voorbereid op de verwandeling, het eigenlijke mysterie van de eucharistie.

De verwandeling

De verwandeling, zoals het nu volgend deel genoemd wordt³², is min of meer het equivalent van wat in de rooms-katholieke mis de transsubstantiatie heet: de verandering, de omvorming van brood en wijn in het lichaam en het bloed van Christus door de consecratie; hiermee wordt de wijding bedoeld van brood en wijn door het uitspreken van de sacramentele woorden. Met het begrip 'transsubstantiatie' is een poging gedaan om te verklaren op welke manier het lichaam en het bloed van Christus in de substanties aanwezig zijn: de substantie verandert, maar de verschijningsvorm niet; het lichaam en het bloed komen in plaats van brood en wijn. In de Lutherse Kerk wordt het begrip 'consubstantiatie' gebruikt: het lichaam en bloed van Christus zijn aanwezig naast de substanties van brood en wijn. Beide begrippen dekken niet helemaal wat er in de Christengemeenschap bedoeld wordt met 'verwandeling'. Er vindt weliswaar een verandering plaats in brood en wijn, maar de substanties in hun fysieke gestalte veranderen niet: Christus deelt zich mee aan het brood en de wijn. Een beweging van boven naar beneden. In de sacramentele woorden en handelingen worden brood en wijn omgevormd, 'verwandeld', tot dragers van het lichaam en het bloed van Christus.

Na de Christuszegening wordt het Onze Vader uitgesproken.

De communie

De communie brengt datgene waartoe al het voorafgaande een voorbereiding is geweest: de vereniging met de herrezen Christus in brood en wijn. Dit gebeurt niet alleen ter gedachtenis van het Laatste Avondmaal (Lc. 22:19), maar het is veel eerder het deel hebben aan de verrezen Christus die alom tegenwoordig is.' De genezende, gezond makende artseneij die ons heelt van onze zondekrankheid³³, horen wij in de dienst. Want wij zijn behept met onze zondigheden: niemand is volmaakt. We hebben allemaal te maken met onze hebbelijkheden, met wat we onze medemens gewild of ongewild aandoen. Zonde is ook afzondering van de goddelijke Vaderwereld: de heelheid, het zich verbonden weten met God, is gebroken. In de communie wordt deze heelheid hersteld. We stellen ons open voor de Christuskracht, die in ons werkzaam is en hopen dit te kunnen doordragen, de toekomst in. De communie eindigt met de zegening van vrede.

Er bestaat de mogelijkheid om de zogenaamde *ziekencommunie* te ontvangen voor degenen die over een langere periode om welke reden dan ook niet in staat zijn deel te nemen aan de communie in de mensenvijdingdienst. De ziekencommunie vloeit voort uit de mensenvijdingdienst: brood en wijn uit de mensenvijdingdienst worden bewaard en bij de zieke gebracht. De communie vindt plaats waarbij enige teksten uit mensenvijdingdienst gesproken worden.

De afsluiting

De dienst wordt afgesloten met het epistel. Daarna neemt de priester de kelk met paten, de rechter ministrant het boek en beide dalen de treden voor het altaar af, terwijl de linker ministrant de baret haalt. De baret wordt overhandigd en de priester verlaat, voorafgegaan door de beide ministranten, de ruimte. Tot slot komt de linker ministrant terug om de kaarsen te doven.

De mensenvijdingdienst is meer dan een herdenken van gebeurtenissen die ruim tweeduizend jaar geleden plaats vonden. Verleden, heden en toekomst zijn met elkaar verweven. Het mysterie van Golgotha wordt vanuit het verleden tegenwoordig gesteld en de toekomst in gedragen en *is* tegelijkertijd de toekomst...

2.7. Biechtsacrament

In de Rooms -Katholieke Kerk wordt de biecht afgenomen door de priester. Tenminste eenmaal per jaar, voor Pasen, is men verplicht ter biecht te gaan opdat men 'zondevrij' deel kan nemen aan de eucharistieviering: de priester heeft de macht om na boetedoening (penitentie) de zonden te vergeven, dat wil zeggen absolutie te verlenen. Dit ligt in het kader van de apostolische successie (zie par.1.4.) en is gebaseerd op de woorden van Christus aan zijn discipelen (Mtt.8: 14-16; Mk.11: 25). De protestantse kerken kennen het sacrament van de biecht niet: ze geloven dat er geen tussenpersoon noodzakelijk is tussen God en de mens. Je bekent je zonden tegenover God in een persoonlijk gebed. Alleen Hij kan je vergeven.

Bij de biecht in de Christengemeenschap gaat het niet zozeer om een schuldbelijdenis. Hij is meer een zelfonderzoek van de gelovige mens, een zelfreiniging en ordening van het eigen zielenleven, waarin berouw, belijdenis en goede voornemens opgenomen kunnen worden, maar niet noodzakelijk zijn. Het is ook mogelijk een groot verdriet of het tegenovergestelde, een groot geluk, hier neer te leggen. Aan de andere kant vindt de biecht wel plaats in een gesprek met een priester, die over het algemeen in gewaad is ten teken dat hij niet in zijn persoonlijke hoedanigheid daar is, maar in functie en daarmee een hogere instantie vertegenwoordigt. Zo verkrijgt het gesprek een objectiverend karakter. Er wordt geen moreel oordeel geveld. De priester verleent ook geen absolutie, maar het biechtgesprek wordt besloten met een cultisch deel, waarin in zeven korte zinnen een christelijke levensopdracht³⁴ uitgesproken wordt.

De biecht vraagt vaak om moed en kracht van het eigen ik. In een gesprek met jezelf, in een gewetensonderzoek met jezelf, heb je misschien nog de neiging je eigen falen te verdoezelen. In het sacrament van de biecht sta je tegenover Christus. Maar 'bij de biecht wordt het hooglied van het mogen falen gezongen', zegt Michaela Glöckler³⁵. Dit lijkt een contradictie want een hooglied is een loflied. Toch te mogen falen, dit te mogen erkennen tegenover een hogere instantie, geeft moed om je levensweg te vervolgen. De biecht vraagt niet alleen moed, maar geeft ook moed.

Het biechtgesprek vindt plaats op eigen verzoek en is geen verplichting. De biecht heeft zijn sacramentele aanvulling in de mensenwijdingsdienst. Ze liggen in elkaars verlengde: wat je uit het gesprek hebt meegenomen aan goede voornemens wordt in een wijder verband geplaatst en krijgt zo handen en voeten.

2.8. Huwelijkswijding

Voor de huwelijkswijding in de Christengemeenschap is het geen vereiste dat je lid bent. In een aantal gesprekken met de priester vooraf wordt de bedoeling van dit sacrament duidelijk gemaakt. Na een scheiding is hertrouwen in de kerk bespreekbaar. Het verbreken van een huwelijk wordt niet per definitie gezien als een belemmering om in de kerk te trouwen. Want het is niet ondenkbaar dat wat met goede voornemens begonnen is uiteindelijk een fiasco blijkt te zijn, een hinderpaal voor wederzijdse persoonlijke ontwikkeling. Een huwelijkswijding tussen partners van hetzelfde geslacht behoort niet tot de mogelijkheden. Dit hangt samen met de achtergrondgedachten van het huwelijk en de liturgie die uitsluitend gericht is op de man en de vrouw. Wel worden af en toe, op vraag van leden die een dergelijk verbinding aangaan, liturgische vieringen gehouden die als 'zegen' voor de verbinding ervaren worden. Een vaste vorm hiervoor bestaat niet; elk individueel geval wordt op de bij de situatie passende wijze vormgegeven.

In een huwelijk verbinden zich twee mensen met elkaar. Hierbij brengt de man zijn specifieke eigenschappen mee en de vrouw de hare. Het is een oefenterrein van geven en ontvangen. Man en vrouw groeien naar elkaar toe. In het ideale geval spreekt men dan over de ander als 'mijn wederhelft'. Zonder de ander voelt men zich maar half. De ander complementeert en vult aan wat gemist wordt. Samen zijn ze een geheel, meer dan de som der delen. Je zou kunnen zeggen dat een ieder in een dergelijke levensgemeenschap met de ander meer mens wordt, een heel mens die de toekomst in zich draagt. Dit wil zeggen: niet alleen in de zin van het leven doordragen in je kinderen, maar het huwelijk kan ook beschouwd worden als een oefenterrein om, bijbels gezegd, 'het Koninkrijk Gods' te realiseren, waar de mensen in vrede en liefde met elkaar leven.

In het sacrament van het huwelijk is er eigenlijk sprake van een drievoudig ja: *ja* tegenover elkaar, *ja* tegenover de gemeenschap die getuige is van het huwelijk en *ja* tegenover de goddelijke wereld³⁶.

2.8.1. Wat gebeurt er...

In de cultusruimte staat voor de traptreden naar het altaar een tafeltje met een rood kleed. Daarop een beeltenis van de herrezen Christus. Verder nog twee houten stokjes met een rood koord. Er staan stoelen klaar voor het echtpaar en voor de twee getuigen. Zij worden binnengeleid als de gemeente, familie en vrienden aanwezig zijn. Zoals bij de meeste sacramenten is ook hier de gemeente een belangrijke getuige.

De priester komt binnen en gaat achter het tafeltje staan. Hij draagt een rode talaar met daarover een lila koorhemd met de rode stola en de baret. Bij het begin van de

huwelijkswijding wordt de baret overhandigd aan de ministrant, die gekleed is in rood gewaad met wit koorhemd. Dan zegt de priester in enige korte zinnen dat hij in naam van Christus hier voor het bruidspaar, de getuigen en de gemeente staat. De namen van het bruidspaar en de getuigen volgen, en ook de aanwezigen worden genoemd als getuige van deze heilige echtverbintenis.

Het bruidspaar en de getuigen gaan staan en de vraag naar het ja - woord volgt onmiddellijk: hebben man en vrouw in hun diepste innerlijk besloten de levensgemeenschap met de ander op zich te nemen? Na het beantwoorden wordt het woord gericht tot de getuigen. Zij hebben gezien en gehoord dat de man en de vrouw in hun verschillende gerichtheid van ziel en geest zich tot een levensgemeenschap verbonden hebben. Hun wordt opgedragen dit moment nooit te vergeten en wanneer nodig het bruidspaar bijstand te verlenen. Hierna gaan alle vier weer zitten.

Dan volgt de wisseling van de ringen. Ieder heeft tot nu toe de ring, waarin de eigen naam gegraveerd is, bij zich gedragen. Deze worden overhandigd aan de priester, die ze op het tafeltje voor de beeltenis van Christus neerlegt. De priester schuift hun de ringen aan de vinger met begeleidende woorden. Zij symboliseren de verbintenis van de harten en de heelheid van wat gescheiden is geweest. Als eenvoudig en veelzeggend beeld voor de weg naar deze heelheid worden de twee houten stokjes samengebonden tot een kruis en deze worden het bruidspaar voorgehouden.

Nogmaals wordt het woord gericht tot ieder afzonderlijk: dat bij de man in zijn mannelijke gerichtheid, bij de vrouw in haar vrouwelijke hoedanigheid, het licht van de Opgestane moge schijnen. Er wordt gewezen op de beeltenis van Christus. Tijdens de toespraak, die hierop volgt, draagt de priester de baret. Het laatste deel wordt weer uitgesproken zonder baret. Tot slot wordt in woord en gebaar de zegen gegeven. De priester en ministrant verlaten als eersten de ruimte. Bruidspaar en getuigen volgen.

2.9. Priesterwijding

In de Christengemeenschap kunnen, zoals gezegd, zowel mannen als vrouwen priester worden. Het verplichte celibaat kent men hier niet. Eenmaal gewijd ben je priester voor de rest van je leven.

Een priester voltrekt de liturgie en bedient de sacramenten. In principe kan hij alle sacramenten bedienen, dus ook de priesterwijding voltrekken. In die zin is er geen kerkelijke hiërarchie en zijn er ook geen verschillende 'graden' van wijding. Dit is anders in de Rooms-katholieke Kerk. Daar kent het wijdingssacrament wel verschillende trappen. Een bisschop heeft uiteindelijk de volheid van het priesterschap bereikt en mag daarom de priesterwijding geven. Protestanten willen uit principe geen onderscheid maken tussen

geestelijken en leken, want zij achten dit van menselijke en niet van goddelijk oorsprong: het zogenoemde priesterschap van alle gelovigen (1Petr.2: 9; Openb. 5: 10). De Christengemeenschap kent dit begrip ook (zie par.2.6.1.). Wel kent het protestantisme een speciaal ritueel met handoplegging, waarmee de predikanten en voorgangers bevestigd worden.

Het priesterschap is een roeping, zoals ook andere beroepen, het woord zegt het al, een roeping kunnen zijn. Maar het is ook een vak en vraagt vakkennis. Op het moment zijn er drie seminaries, waar dit vak geleerd wordt. In de Kring van Zeven (zie par. 4.2.) wordt in samenspraak met de kandidaat en de seminariëleiding besloten of iemand uiteindelijk gewijd kan worden. Het is niet vanzelfsprekend dat aansluitend op de opleiding de priesterwijding volgt. De wijding hangt niet alleen af van de opgedane vakkennis, maar ook van de mate van innerlijke scholing. Priesterschap is meer dan zending en opdracht: het vraagt om een metamorfose, om een verandering van de zielegesteldheid. Het kan voorkomen dat de wijding tot priester nog enige tijd of zelfs jaren uitgesteld wordt.

2.9.1. Wat gebeurt er...³⁷

Kinderen kunnen vanaf de jeugdwijding deelnemen aan de mensenwijdingsdienst; de jeugdwijding gaat als sacrament aan de mensenwijdingsdienst vooraf en leidt ernaar toe in een voortgaande stroom. De priesterwijding is ingebed in deze dienst, want daar ligt in wezen het hart van alle sacramenten; het is het toekomstig 'werkterrein' van de kandidaat. De verschillende delen van de wijding zijn ingevoegd op de overgangen van het ene deel van de dienst naar het andere.

Als de gemeente gezeten is, komen de priesters die bij de wijding aanwezig kunnen zijn binnen, gekleed in gewaad met stola. Daarna nemen de kandidaten plaats vóór het altaar. Zij dragen de talaar en alba met de gordel. De dienst begint op de gebruikelijke manier.

Na het epistel komt het eerste gedeelte van de wijding. Dit is een gebed gericht tot God als oorsprong van al het menselijk bestaan. De wijdeling zal Hem dienen door zijn woord en zijn sacramenteel handelen.

Voorafgaand aan de evangelielezing volgt het tweede deel: het omleggen van de stola als teken dat de kandidaat een dienaar van Christus zal zijn. Hierna leest de kandidaat de proloog uit het evangelie volgens Johannes voor.

Na het offer wordt de kandidaat gewezen op de ernst van dit ogenblik en ontvangt hij de zalving met de gewijde olie³⁸: een kruisteken op het voorhoofd, waarbij de woorden klinken dat Christus zelf door het woord van de priester genezend werkt; een kruisteken op de handen, dat hij zijn priesterlijk handelen slechts dan op de juiste wijze kan voltrekken als hij beseft dat het Christus is die in werkelijkheid handelt; tot slot wordt de olie op de kruin

gedruppeld, waarbij gesproken wordt over de binding die de priester met zijn gemeente zal aangaan. Hierna wordt de kazuifel omgelegd.

Vervolgens, na de verwandeling, komt het gedeelte waarin het over de uitzending in de gemeente gaat. Hierop volgt de handoplegging: de celebrant legt de hand op het voorhoofd en daarna op het hart van de wijdeling ten teken dat hoofd en hart samenwerken in het priesterberoep. Aansluitend neemt de celebrant de kelk van het altaar en maakt hiermee een rondgang om de wijdelingen en de priesters, die zich sluit wanneer hij de kelk weer op het altaar plaatst: de wijdeling is hiermee in de kring van priesters opgenomen. Direct hierop volgend wordt de gemeente gevraagd om de gewijde te erkennen.

Na het communiegedeelte volgt het slotwoord. De dienst eindigt zoals altijd met het epistel.

In de daarop volgende dagen zal de nieuw gewijde priester zijn eerste mensenwijdingsdienst houden, waarbij de baret overhandigd wordt. Daarna wordt hij uitgezonden naar één van de gemeenten van de Christengemeenschap.

Op de avond voorafgaand aan de wijding wordt een gelofte afgelegd door de wijdeling. Dit is een intern gebeuren en de enige plek in de Christengemeenschap waar uitdrukkelijk om een gelofte gevraagd wordt.

2.10. Stervenswijding

De stervenswijding is te vergelijken met wat vroeger in de Rooms-Katholieke Kerk het laatste oliesel heette en tegenwoordig de ziekenzalving (Jak.5: 14-16). Deze wordt eveneens toegediend ter algehele ondersteuning van zieken en ouderen in de laatste fase van hun leven; van direct levensgevaar hoeft hier geen sprake te zijn. In dit sacrament wordt de communie gegeven en met speciaal gewijde olie de handen en het voorhoofd gezalfd. Bij een stervende gaat indien mogelijk de biecht met 'een dienst van boete en verzoening' hieraan vooraf.

De protestantse kerk kent dit sacrament niet. Maar in de voorbeden tijdens de eredienst wordt om Gods bijstand en genade gevraagd voor de ernstig zieke en de dominee of een pastoraal werker begeleidt de stervende.

In de Christengemeenschap is stervensbegeleiding één van de taken van de geestelijke. Loopt het leven ten einde, dan wordt de stervenswijding gegeven. Soms gebeurt het dat hierna een opleving volgt of zelfs genezing na een ernstige ziekte. Wanneer na verloop van tijd het levenseinde weer in zicht komt, kan de stervenswijding nogmaals gegeven worden.

'Afscheid nemen is een beetje sterven' is een bekend gezegde. In ons leven kennen we vele momenten van afscheid nemen. We laten iets van onszelf achter, we voelen de pijn: 'het is er niet meer', iets in ons sterft. George Eliot³⁹ zegt het nogal kras: 'Ieder afscheid is een beeld van de dood'. In ons laatste afscheid, in het afscheid van het leven zelf, staat de dood ons letterlijk voor ogen. We nemen afscheid van onze geliefden en van het lichaam waarmee we op deze aarde onze levensweg bewandeld hebben. En valt dan de duisternis? Is dat voorgoed het einde? Velen denken van wel; maar wanneer je in God gelooft, hoop je op nog een leven na dit leven: als je het lichaam verlaten hebt, zul je een geestelijk rijk kunnen binnengaan.

Het sacrament van de stervenswijding bereidt je hier op voor.

2.10.1. Wat gebeurt er...

Als de priester aan het sterfbed zit, tast hij af of een biechtgesprek nog mogelijk is en of dit nog gewild wordt. Dit vindt dan plaats onder vier ogen. Bij wat nu volgt kunnen naaste familieleden en dierbare vrienden aanwezig zijn. De priester en de ministrant dragen de gewaden in de kleur van de betreffende liturgische tijd in het jaar. Een tafeltje wordt klaar gezet met substanties: gewijde olie, brood en wijn die bij voorkeur van de communie uit de ochtenddienst overgebleven zijn. Eerst wordt de ziekencommunie gegeven (zie par. 2.6.2.) Het verloop van de mensenwijdingsdienst wordt kort aangeduid. Brood en wijn worden gegeven waarbij woorden uit de mensenwijdingsdienst gesproken worden. De priester spreekt de Christuszeggen uit en de ministrant geeft het gebruikelijke antwoord.

Hierna begint de eigenlijke wijding met een verkorte vorm van het hogepriesterlijk gebed (Joh.17)⁴⁰. Vervolgens wordt driemaal een korte zin tot de stervende uitgesproken. In de eerste zin is er sprake van de helende olie die de geest omhoog draagt waarna met de gewijde olie een kruisje gezet wordt boven het rechteroog. In de tweede zin wordt de zegen van Christus, die de dood overwon, gevraagd en wordt er een kruisje boven het linkeroog gezet. In de laatste zin wordt gezegd dat Christus de mens zal begeleiden in het voortgaande leven 'van bestaan tot bestaan' (zie par. 3.3.) en wordt midden op het voorhoofd een kruisje gezet. Zo ontstaat op het voorhoofd een driehoek, teken van de Heilige Drie-eenheid (zie par. 3.6.). Na iedere handeling antwoordt de ministrant, als vertegenwoordiger van de aanwezigen en de gemeente, telkens met 'Ja, zo zij het'.

De overledene wordt bij voorkeur thuis opgebaard of anders in de kerk, als dat mogelijk is. Vele gemeenten hebben een waakgroep⁴¹, die de drie daarop volgende nachten bij de gestorvene kan waken. Daarna wordt het ritueel van de begrafenis of crematie gehouden, dat uit twee delen bestaat: een kort deel bij de opbaring en een deel bij de begrafenis of crematie.

Op de zaterdag die daarop volgt, kan *de mensenwijdingsdienst voor een overledene* voltrokken worden. Dit is een speciale dienst. De liturgische kleur is, evenals bij de begrafenis of crematie, zwart, ongeacht de cultische tijd van het jaar. Tijdens de evangelielezing wordt Markus 16 gelezen, het verhaal van de opstanding van Christus. Aan het eind van de dienst wordt een gebed ingevoegd voor de overledene: onze gedachten en gebed geven wij de overledene die hier met naam genoemd wordt, mee en wij vragen Christus hem naar het licht te begeleiden.

2.11. Andere priesterlijke bedieningen

De Christengemeenschap kent naast de sacramenten ook andere handelingen die alleen door een priester voltrokken kunnen worden. Al eerder is *het rituaal bij de begrafenis of crematie* genoemd. Verder is er ook nog *het wijden van de verschillende sacramentaliën*; dat wil zeggen, alles wat gewijd dient te worden voor het gebruik bij de sacramenten: bijvoorbeeld de gebruiksvoorwerpen zoals de kelk en de pateen.

Er wordt in de Christengemeenschap een speciale dienst voor kinderen gehouden, *de zondagsdienst voor de kinderen*. Deze duurt ruim een kwartier en gaat meestal aan de mensenwijdingsdienst vooraf. Kinderen vanaf zes à zeven jaar kunnen tot aan de leeftijd van de jeugdwijding hieraan deelnemen.

HOOFDSTUK III

3.1. De leer

De Christengemeenschap kent *geen beschreven leerregels* zoals dat gebruikelijk is in de meeste andere christelijke kerken. Er is *leervrijheid*. In de huidige tijd beleven de mensen individueel hun spiritualiteit en zoeken daar een vorm voor. Daarbij past vrijheid onder eigen verantwoordelijkheid. De Christengemeenschap kent geen uniforme theologie. Dit is soms lastig, want op de vraag 'Waar geloven jullie in?', kun je alleen op persoonlijke titel antwoorden. Maar dit wil niet zeggen dat er geen geloofsreflectie is. Eén van de opdrachten van de geestelijken van de Christengemeenschap is de geloofsoriëntatie van de gemeenschap te begeleiden. Dit gebeurt vaak in de vorm van cursussen en werkgroepen, vergelijkbaar met het leerhuis in andere kerken.

Ook bestaan er geen vastomlijnde standpunten te aanzien van de vraagstukken rond *abortus*, gebruik van *voorbehoedsmiddelen* en *euthanasie*. Het zijn geen verboden onderwerpen. Hier kan een open gesprek over gehouden worden. Zit iemand met een specifiek probleem in dit opzicht, dan kan hij of zij de vraag neerleggen bij de geestelijke. In persoonlijke gesprekken zal deze met de persoon meedenken en -voelen om tot een weloverwogen en bewust besluit te komen.

Gezien de ontstaansgeschiedenis is het vanzelfsprekend dat de antroposofie een basis vormt voor vele inzichten. Maar zoals een geestelijke eens zei: 'De antroposofie moet *omgedacht* en in beweging gebracht worden'. Anders gezegd: wordt het gedachtegoed van de antroposofie een dogma, een vastomlijnd geloofsartikel, met betrekking tot de christelijke geloofswaarheden, dan zit er geen beweging meer in en wordt de individuele vrijheid beknot. De antroposofie als oriëntatie kan echter zeer nuttig zijn om eigen gedachten te verruimen. Maar de Christengemeenschap wil een kerk voor iedereen zijn, geen specifiek antroposofische kerk. Dit is mogelijk. Om een praktijkvoorbeeld te noemen: de reïncarnatiegedachte (zie beneden) is één van de wezenlijke elementen in de antroposofie. Ook in de Christengemeenschap speelt dit een rol. Maar het kan heel goed zijn dat iemand hier niets mee kan beginnen. Dit hoeft geen belemmering te zijn om toch aansluiting te vinden bij de liturgie van de Christengemeenschap en lid te worden, want hierbij wordt principieel niet van je gevraagd dat je bepaalde leerregels onderschrijft of een gelofte aflegt.

Desalniettemin kent de antroposofie een aantal uitgangspunten die het gezicht van de Christengemeenschap mede bepalen. In die zin kan de antroposofie de 'leer', om die term te gebruiken, van de Christengemeenschap genoemd worden.

3.2. Het mensbeeld⁴²

Het mensbeeld is van invloed op de manier waarop iemand in het leven staat; het bepaalt de houding ten opzichte van de medemens. Zie je de mens als een veredelde diersoort met een complex fysiologisch organisme of als geschapen naar Gods beeld en gelijkenis? In het laatste geval heeft de mens aanknopingspunten met de goddelijke wereld en is aan God verwant.

De antroposofie erkent het bestaan van een geestelijke wereld. God wordt onmetelijk groot gedacht en heeft vele helpers in een scala van engelwezens. De mens heeft een geest waarmee hij tot in de geestelijke wereld kan reiken. Hij heeft een ziel en een lichaam waarin die geest zich kan uitdrukken. In de ziel legt hij de verbinding tussen geest en lichaam. Zo ontstaat een mensbeeld dat in de antroposofie 'het drieledig mensbeeld' genoemd wordt, bestaande uit drie 'delen': *lichaam, ziel en geest*. Dit is de meest eenvoudige indeling in de antroposofie. Dit beeld kan genuanceerd worden in het vierledige mensbeeld: het *fysieke lichaam*, het *etherlichaam*, het *astraallichaam* en het *ik* (als filosofische term gebruikt). Het *fysieke lichaam* is het stoffelijke lichaam; maar op zich leeft en beweegt dit nog niet. Het is gelijk aan de wereld van de mineralen. Het *etherlichaam* wordt ook wel 'levenslichaam' genoemd en zorgt voor de levensprocessen in het fysieke lichaam, zodat het leeft en groeit. Het etherlichaam reageert op gezondmakende en ongezonde invloeden van buitenaf en brengt dit over op het fysieke lichaam. Hierin is de mens verwant aan de plantenwereld: een plant gedijt in gunstige omstandigheden. Het *astraallichaam* of 'zielelichaam' hebben we gemeen met de dieren. Hier speelt het innerlijke leven zich af: gevoelens, driften en begeerten; we worden ons bewust van onze omgeving en we reageren daarop ook in ons onmiddellijke denken, voelen en willen. Het *ik* van de mens treedt in dit gebied ordenend op. Het is de zetel van het actieve zelfbewustzijn, van de individualiteit. In de antroposofie wordt gesproken van een lager en een hoger ik. Het lagere ik is nog gebonden aan het astraal lichaam en neigt naar egoïsme. Het hogere ik overstijgt dit en is de kern van de menselijke geest; het leeft eeuwig voort. Maar we zijn ons hiervan in het dagelijks leven nog maar weinig bewust. En daar gaat het om: dat we bewustzijn ontwikkelen voor dit hogere ik, de eigenlijke kern van het menselijk individu; een vrij menselijk ik dat zijn astrale gebondenheid kan sturen. Want pas als we vrijheid verworven hebben, kunnen we 'liefde' in haar volle betekenis geven, zoals het in het Nieuwe Testament in het begrip 'agapè' omschreven wordt: liefde om niet. Dit is volgens de antroposofie het doel van de mensheidsontwikkeling. Deze ontwikkeling tot een vrij ik dat onbaatzuchtige liefde schenkt, kan niet zonder alle andere aardegebonden 'delen' van de mens: de aarde is ons oefenterrein.

Het drieledig en vierledig mensbeeld grijpen in elkaar:

	<i>Ik</i>	
Geest		
	« <i>Astraallichaam</i>	(bemiddelt tussen ziel en geest)
Ziel		
	« <i>Etherlichaam</i>	(bemiddelt tussen ziel en lichaam)
Lichaam		
	<i>Fysiek lichaam</i>	

3.3. Reïncarnatie en karma⁴³

Als de aarde het oefenterrein is om het vrije ik en de liefdekrachten te ontwikkelen, dan is het voorstelbaar dat dit niet in één leven voor elkaar te krijgen is; meerdere levens op aarde zijn nodig. De mens is voortdurend 'op weg' en in ontwikkeling.

Bij het overlijden legt de mens zijn fysieke lichaam af. Dit wordt opgenomen in de stoffelijke wereld. Gedurende een bepaalde periode na de dood worden het etherisch en astraal lichaam afgelegd. Wat de ziel tijdens het leven aan ervaringen heeft opgedaan wordt zodanig verwerkt, dat de geest van de mens dit kan meenemen. De geest stijgt omhoog en wordt opgenomen in de goddelijke wereld. Hij bereidt zich daar voor op een nieuw aardeleven met behulp van geestelijke wezens.

Het karmabegrip hierbij wordt anders opgevat dan in de oosterse denkwijze. Het heeft niets te maken met schuld en boete. Karma is een pakket van zaken uit het vorige leven dat 'onaf' is gebleven en waar je in een nieuwe incarnatie weer verder mee aan het werk gaat.

3.4. Aarde- en mensheidsontwikkeling

Het sleutelwoord in de antroposofie is: *ontwikkeling*. Ook de aarde heeft zich in grote cyclische fasen gedurende aeonen (=zeer lange tijd) ontwikkeld van een vloeibaar warmte organisme tot vaste substantie. In verre toekomstige tijden zullen er nog andere fasen volgen. De mensheid heeft zich mee ontwikkeld van een 'in de schoot der goden' levend, dromend wezen tot de zelfbewuste, individualistische mens van vandaag. In de verschillende stadia van de aardeontwikkeling zijn de bovengenoemde 'delen' van de mens gevormd met als laatste het ik. Deze ontwikkeling heeft zijn eindstadium nog niet bereikt. We zijn pas aan het begin; we kunnen wel denken dat we zelfbewust bezig zijn, maar worden we niet nog zeer bepaald in ons doen en laten door omstandigheden, door invloeden van buiten af?

In al deze ontwikkelingsprocessen is de goddelijke wereld werkzaam. Dit wordt uitgedrukt in het bijbelse scheppingsverhaal: God schiep hemel en aarde.... Hij is de oergrond van al het bestaan. Het paradijs is in dit proces zinnebeeldig gezien een voorstadium van de wereld van nu. Door van de boom van goed en kwaad te eten heeft de mens zich losgemaakt uit de goddelijke wereld. Deze afzondering, deze zondeval, was nodig om verdere ontwikkeling van de mens mogelijk te maken: om een zelfbewustzijn en innerlijke vrijheid te kunnen ontplooiën: met andere woorden om een *vrij ik* te ontwikkelen. Als de mens in het paradijs gebleven was, ingebed in de goddelijke wereld, zou dat niet mogelijk geweest zijn. Maar na verloop van lange tijd raakte de mensheid steeds meer verstrikt in de vaste aardematerie; hij dreigde geestelijk vleugellam te worden. De mens was zover afgedwaald van zijn geestelijke oorsprong dat een goddelijk ingrijpen noodzakelijk was. Christus werd naar de aarde gezonden om dit proces te keren.

3.4. Het 'verhaal' van Christus

De incarnatie van Christus uit de sfeer van God in de mens Jezus wordt door Rudolf Steiner een uniek en eenmalig gebeuren genoemd dat de aarde- en mensheidsontwikkeling blijvend beïnvloed heeft. Bij de Doop in de Jordaan (Mt.3: 13-17; Mc.1: 9-11; Lc.3: 21-22) wordt de Christuskracht in Jezus zichtbaar. Gedurende de drie daaropvolgende jaren, waarin hij rondtrekt, onderwijst en geneest, verbindt de Christuskracht zich steeds intenser met het aardse lichaam van Jezus en het aardse leven. Vlak voor het moment van het gebeuren op Golgotha is dit proces ten einde. De doodsstrijd zoals die in het Lucas evangelie (Lc. 22: 44) beschreven wordt, is een realiteit: de Christuskracht is geheel één geworden met de mens Jezus; Jezus Christus is waarlijk God en waarlijk mens⁴⁴.

Hij ondergaat de kruisdood en wordt begraven; het ongehoorde feit dat een goddelijk wezen door de menselijke dood heen gaat, vindt daadwerkelijk plaats.

Hij overwint de dood na drie dagen: zijn aardse lichaam wordt omgevormd in het opstandingslichaam⁴⁵, een vergeestelijkt lichaam dat echter zichtbaar is voor Maria Magdalena (Joh.20: 11-18). Eerst herkent zij hem niet. Pas als hij haar naam noemt, haar raakt in haar diepste wezen, herkent zij hem. Maar zij mag hem nog niet aanraken; het lichaam is in zijn nieuwe verschijningsvorm nog te teer. De Emmausgangers (Lc. 24: 13-35) herkennen hem eerst ook niet. Pas als ze het brood met hem breken, weten ze wie ze voor zich hebben. Hij is geen vluchtige geestverschijning. Hij is reëel aanwezig. Dit wordt uitgedrukt in het beeld dat hij eet en drinkt, ook als hij aan zijn leerlingen in Jeruzalem verschijnt (Lc. 24: 36-49). Maar of hij dit echt nodig heeft gehad om zichzelf fysiek in stand te houden is nog maar de vraag. De ongelovige Thomas (Joh.20: 24-29) wordt uitgenodigd hem aan te raken. Wat bij Maria Magdalena nog niet kon, is nu wel mogelijk. Hier spreekt

hetzelfde beeld als bij het eten en drinken met de leerlingen. Door de aanraking moet Thomas Jezus' werkelijke aanwezigheid erkennen.

Jezus Christus vaart ten hemel en wordt opgenomen in de wolkenferen, in 'de levende mantel' om de aarde: doordat hij zich tot in de dood verbonden heeft met de mensheid, zal hij altijd bij en om ons zijn tot aan het einde der tijden.

Hij zit aan de rechterhand van God (Mc.16: 19). Met andere woorden: hij is de uitvoerende macht van God. Want je bent, als rechtshandig persoon, rechts doorgaans het meest actief.

In hem heeft God zich geopenbaard; dit wil zeggen: God is de oergrond van al het bestaan, het Zijn; Jezus Christus is de Zoon van God, het Wordende; het Zijn is in een voortdurend proces geopenbaard in het Wordende.

Door hem kan de Heilige Geest werken. Met Pinksteren stort de Heilige Geest zich over de apostelen uit en opent hun ogen; zij begrijpen nu pas werkelijk de betekenis van al wat gebeurd is en kunnen het evangelie uitdragen tot aan de uithoeken van de aarde.

Christus' geboorte op aarde heeft het de mensheid weer mogelijk gemaakt zijn 'geestelijke vleugels' uit te slaan en zijn ontwikkelingsweg te vervolgen naar het aardetijdperk van vrijheid en liefde in haar volle betekenis.

3.5. De Triniteit of de Drie-eenheid

De kerkvader Tertullianus (160-220) gebruikt het woord 'trinitas', Drie-eenheid (Latijn: trinitas= tri (drie) en unitas(eenheid)) voor het eerst. God is volgens hem één wezen in drie personen ('tres personae una substatia'): de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Hiermee heeft hij een beeld gegeven van God dat in de loop der eeuwen veel discussie heeft losgemaakt. Want hoe is de verhouding onderling van deze drie personen? Gaat de Heilige Geest uit alleen van de Vader of van de Vader *en* de Zoon? Is de Zoon ondergeschikt aan de Vader? En hoe zit het met die Ene God die opgedeeld is in drie personen? Duidt dat niet op meergodendom?

Het aloude teken van de Drie-eenheid is de gelijkzijdige driehoek⁴⁶. De gelijkwaardige hoekpunten kunnen met elkaar verbonden worden in een cirkel, die als zinnebeeld voor eenheid en eeuwigheid, voor God en de hemel gezien kan worden. Je kunt de cirkel draaien; het maakt niet uit waar de hoekpunten liggen, de eenheid blijft hetzelfde, geen hoekpunt is ondergeschikt aan de ander: de hoeken blijven gelijkwaardig. Het grote Godswezen omvat de Vader, de Zoon en de Heilige Geest in een sublieme eenheid.

De kerkvader Augustinus (354-430) vergeleek de Triniteit met een rivier die een bron heeft, die tot stroom wordt en die via de monding in de zee uit vloeit. Hierbij kunnen we denken aan de Vader, de bron, de oergrond van al het bestaan; de Zoon als de stroom die beweging brengt zodat het nieuwe tot ontplooiing kan komen; de Heilige Geest als de monding die in wijder verband ons inspireert en verlicht, zoals hij ook de apostelen verlichtte met Pinksteren en hen de wereld in deed gaan (Hand.2: 1ff).

Maar welke analogieën je ook voor de Drie-eenheid probeert te bedenken, er blijft ergens een tekort. Toch is dit begrip wezenlijk voor het christendom en Tertullianus heeft, naar mijn mening, door dit beeld aan te reiken het christendom een belangrijke dienst bewezen: het Gods - idee krijgt volheid en rijkdom. Het stagneert niet, maar behoudt zijn innerlijke dynamiek.

In de Christengemeenschap leeft de Triniteitgedachte sterk. In de liturgie van de sacramenten en de rituelen komt de Drie-eenheid veelvuldig voor. In de mensenwijdingsdienst wordt aan het begin van ieder deel bij het bekruisen de Drie-eenheid aangeropen: 'dat de Vader - God in ons aanwezig moge zijn, dat de scheppende kracht van de Zoon - God in ons werkzaam moge zijn, dat de Geest - God ons moge verlichten'. De betekenis en de werking van de Drie-eenheid worden zo aangegeven.

3.6. Kerk-zijn

De stichting van de Christengemeenschap kon plaatsvinden omdat een groep mensen dit wilde (zie hfst I). Elke gemeente, waar dan ook ter wereld, is ontstaan vanuit het initiatief van een groep mensen, die deze kerk wilde en daarvoor een eigen verantwoordelijkheid wilde dragen. Dit is af te lezen aan de stichtingsverhalen van de verschillende gemeenten. Zonder de mensen die de gemeente vormen, de gemeenschap van gelovigen, is er geen kerk en kunnen de sacramenten niet voltrokken worden. De geestelijke zou dan 'werkloos' zijn. Met andere woorden, de gemeente *is* de kerk, de gemeente is bepalend voor het kerk - zijn. Dit drukt zich ook uit in de structuur van de organisatie die geheel ten dienste staat van de gemeentevorming. Het is een andere insteek dan bijvoorbeeld in de Rooms-Katholieke Kerk, waar de kerk als een door God gegeven heilig instituut er ten behoeve van de mensen is: daar is niet de gemeenschap de kerk, maar de kerk is er voor de gemeenschap.

HOOFDSTUK IV

4.1. De kerkstructuur

De Rooms-Katholieke Kerk heeft een piramidale kerkstructuur; naast de bijbel en de traditie wordt het ultieme gezag toegekend aan de paus, als opvolger van de apostel Petrus (d.i. de apostolische successie). Vanuit de top van de piramide straalt het pauselijke gezag door alle geledingen heen tot op de brede basis waar de gelovige leek zich bevindt. Het accent ligt op de verticale lijn. Horizontale verbanden, zoals bijvoorbeeld de parochieraad, vallen ook binnen de piramidale structuur. In de protestantse kerken berust alle gezag bij de bijbel (*sola scriptura*) en de kerk heeft een democratische structuur met door kerkleden gekozen vertegenwoordigers bij de synodes, de kerkelijke vergaderingen. Het accent ligt hier op de horizontale lijn. De Christengemeenschap heeft iets van beide richtingen: binnen *de priesterkring* is een priesterlijke hiërarchie, maar hierbuiten is de kerk democratisch ingericht.

De kerkelijke structuur van de Christengemeenschap is opgebouwd vanuit een centrum dat zijn invloedssfeer in steeds wijdere kringen om zich heen verspreidt. Dit centrum is het altaar, waar de eredienst voltrokken wordt. Alle activiteiten, instellingen en organisatorische structuren staan op verschillende niveaus hiermee in verbinding en ondersteunen de dienst aan het altaar. En als je over 'gezag' wilt spreken, dan zou je kunnen zeggen dat het gezag uitgaat van het gebeuren aan het altaar.

Globaal gezien bevindt *de priesterkring* zich het dichtst bij het altaar. Deze kring komt in landelijke en internationale synodes bijeen. In een cirkel daaromheen rangschikken zich de verschillende *bewindsgebieden* (zie par.4.2). Ieder bewindsgebied heeft een *bewindsdrager* uit de priesterkring en *een gekozen bestuur* bestaande uit leden van de kerk; dit behartigt de zakelijke belangen. In het bewindsgebied liggen de verschillende *gemeenten* als zelfstandige kernen met ieder weer een eigen gekozen bestuur. De vorm van de bestuursorganen kan per bewindsgebied verschillen.

4.2. De priesterkring en de functie van bewindsdrager

De *priesterkring* staat het dichtst om het altaar; zij heeft zeggenschap over de cultische aangelegenheden, met name alles wat met de eredienst en de andere sacramenten te maken heeft. Wat daar buiten valt, wordt meestal door gemeenteleden gedaan. De priesterkring beslist over het algemeen niet over geloofszaken; alleen dan wanneer uitspraken in tegenspraak zijn met de dienst aan het altaar. Persoonlijke meningen worden

gerespecteerd, al wordt een stevig debat hierover onderling of elders niet uit de weg gegaan. Ieder jaar worden er in een bewindsgebied een aantal synodes gehouden. Dit verschilt per bewindsgebied. In de Algemene Synode, die ieder jaar op een andere plaats gehouden wordt, ontmoeten geestelijken vanuit de hele wereld elkaar. In de landelijke en wereldwijde priesterkring voelt de priester zich gedragen in spiritueel opzicht en vindt hij ondersteuning in zijn werk.

Wat de interne hiërarchie betreft, er zijn geen verschillende graden van wijding, zoals dat in de Rooms-Katholieke Kerk het geval is, waarbij iemand van de rang van bisschop pas alle sacramenten mag bedienen (de zogenaamde episcopale structuur). Iedere priester mag alle sacramenten voltrekken. De priesterlijke hiërarchie binnen deze kring is ook anders opgebouwd dan die van de Rooms-Katholieke Kerk. Het accent ligt niet zozeer op meer of minder bevoegdheden en gezag, maar op een breder overzicht over een bepaald gebied. De Christengemeenschap is een internationale beweging en onderverdeeld in *bewindsgebieden*. Een bewindsgebied kan samenvallen met de landsgrens of een bepaald taalgebied; zo vormen bijvoorbeeld Nederland en Vlaanderen het Nederlandstalig bewindsgebied. Duitsland daarentegen is onderverdeeld in zes bewindsgebieden omdat daar zoveel gemeenten zijn.

De Christengemeenschap kent *bewindsdragers*, *twee hoofdbewindsdragers* en *één aartsbewindsdrager*. In Nederland is voor het woord 'bewindsdrager' gekozen als vertaling van het Duitse woord 'Lenker' en niet voor het gebruikelijke 'bewindsvoerder' omdat het de bedoeling beter weergeeft: de persoon dráágt vooral de verantwoordelijkheid voor een bepaald bewindsgebied. Ook vrouwen kunnen bewindsdrager zijn.

De bewindsdrager is vrijgesteld van het werk in één bepaalde gemeente. Het is juist één van zijn taken contact te houden met álle gemeenten in zijn bewindsgebied voor het goede overzicht van het geheel. Zijn bewindsgebied ís zijn gemeente. Een belangrijk aspect van zijn werk is toe te zien op de werkverdeling van de geestelijken: in welke gemeente is een geestelijke het meest op zijn plaats en hoe komt dit het gehele bewindsgebied ten goede. Maar de uiteindelijke beslissing hierover wordt in de Kring van Zeven (zie hieronder) genomen. De geestelijke wordt namelijk niet, zoals in de protestantse kerken, door de gemeente gekozen maar door de Kring van Zeven uitgezonden. Gezien het feit dat de geestelijken samen verantwoordelijkheid dragen voor alles wat aan het altaar gebeurt, is dit ook een logisch uitgangspunt. De bewindsdrager voltrekt meestal de jeugdwijding in de verschillende gemeenten. Verder onderhoudt hij contacten met besturen en instellingen; zijn er problemen binnen een gemeente die men niet zelf kan oplossen, dan kan de hulp van de bewindsdrager worden ingeroepen. In het Nederlandstalig bewindsgebied wordt vier maal per jaar een synode van enkele dagen gehouden. De voorzitter is niet de bewindsdrager, maar één van de andere geestelijken. Dit kan echter per bewindsgebied verschillen. Eén

maal per jaar is er een internationale synode van alle bewindsdragers, die negen dagen duurt.

Wat de bewindsdrager doet voor een bepaald gebied, doet de *Kring van Zeven* op internationaal niveau. Deze Kring heeft de taak het geheel van de Christengemeenschap wereldwijd te overzien. Alle zeven geestelijken zijn bewindsdragers. Hiervan zijn twee *hoofdbewindsdrager* en één de *aartsbewindsdrager*. Ze hebben geen eigen bewindsgebied, op een uitzondering na, maar staan volledig ter beschikking voor het algemeen beleid, zoals bijvoorbeeld het stichten van de Christengemeenschap in een bepaald land. In de Kring van Zeven worden bindende besluiten genomen ten aanzien van liturgische aangelegenheden. In principe heeft de aartsbewindsdrager volmacht om hierin de nodige besluiten te nemen, want hij staat in het centrum van de hiërarchie. Maar in de praktijk gebeurt dit in overleg met de Kring van Zeven. Voorts bepaalt de Kring van Zeven welke kandidaten voor de priesterwijding in aanmerking komen. De wijding wordt over het algemeen voltrokken door de aartsbewindsdrager, maar hij kan dit ook delegeren. De Kring van Zeven vergadert zeven keer per jaar.

Samenvattend gezegd: de priesterlijke hiërarchie is concentrisch opgebouwd. Vanuit het centrum straalt zij uit naar omtrek. Dit vertaalt zich in een toevoeging aan het liturgisch gewaad van de bewindsdrager, hoofdbewindsdrager en aartsbewindsdrager: respectievelijk een steeds wijder wordende schoudermantel die over de alba gedragen wordt in de kleur van de feesttijd. Het is een herkenningsteken, maar tegelijk een teken van dienstbaarheid: de ministrant draagt ook zo'n manteltje, maar dan een kleintje.

4.3. De bestuursorganen

De Christengemeenschap heeft een internationaal bestuursorgaan dat de *Foundation the Christian Community International* heet. Deze stichting behartigt de zakelijk organisatorische kant van de kerk op internationaal niveau. De Foundation draagt zorg voor het gezamenlijk financieel beleid onder andere in samenhang met de ontwikkelingen binnen de Christengemeenschap in de wereld: het gaat met name om financiële steun in gebieden waar de Christengemeenschap nog niet zelfstandig kan functioneren. Verder krijgt de Kring van Zeven uit de inkomsten van de Foundation zijn toelage; ook het internationale secretariaat wordt hieruit betaald. De *Foundation* heeft een '*Council*', de Raad die om het jaar met afgevaardigden uit de hele wereld bijeen komt. Hierin hebben zitting: de Kring van Zeven, alle bewindsdragers, de Coördinatoren (penningmeesters van de bewindsgebieden) en nog een afgevaardigde per bewindsgebied. Uit deze *Council* wordt een dagelijks bestuur gekozen, *Executive Committee* (EC) genaamd, dat zich bezighoudt met de dagelijkse praktische besloemingen. Het internationale secretariaat is in Berlijn gevestigd.

Het werkterrein van de *Council* en het *Executive Committee* is wereldwijd. De bewindsgebieden worden op vergelijkbare wijze bestuurd, al zijn hier onderlinge verschillen. In het Nederlandstalig bewindsgebied doen de *Landelijke Raad* en het *Landelijk Bestuur* dit werk. Iedere gemeente, ook de gemeenten in oprichting, vaardigt een lid meestal van haar eigen bestuur af naar de Landelijke Raad. Daarnaast zijn ook de Synode en het Landelijk Bestuur vertegenwoordigd. De Landelijke Raad fungeert als een ontmoetingplek waar informatie uitgewisseld kan worden en als overlegorgaan. Hier worden ook belangrijke beleidsbesluiten genomen. Men komt vier maal per jaar bijeen en is telkens in een andere gemeente te gast. Het Landelijk Bestuur vergadert frequenter, één maal per maand, en dan op het landelijk secretariaat in Den Haag. Alle bestuursleden waaronder ook twee door de synode afgevaardigde geestelijken, hebben hun eigen portefeuilles met aandachtspunten, zoals de landelijke instellingen, de kinder – en jeugdkampen, de Landelijke Muziekgroep en het landelijk kwartaalblad 'In beweging'. De zittingstermijn voor een bestuurslid is vier jaar; herverkiezing is mogelijk. Een bestuurslid wordt in de Landelijke Raad voorgedragen en hier ook verkozen.

Iedere gemeente heeft een eigen bestuur. Dit doet hetzelfde op plaatselijk niveau wat het Landelijk Bestuur voor het hele bewindsgebied doet: zorgen dat de zakelijke organisatie goed verloopt.

Om met de woorden van de huidige voorzitter van het Landelijk Bestuur te spreken: 'De spil waar de Christengemeenschap om draait is het altaar. Het kerkgenootschap heeft een consensus-organisatie. Er zijn twee pijlers: de cultische, daar vind je de gemeentegerestelijke, de synode en de bewindsdrager; de bestuurlijke, daar zijn de gemeentebesturen, de Landelijke Raad en het Landelijk Bestuur. Deze twee pijlers staan altijd met elkaar in verbinding'.

4.4. De financiën

De sacramenten kosten niets. Dat kan ook niet als je beseft dat werkzaamheid van Christus niet te betalen is. Ook kunnen we 'geen aardse werken' doen om 'de hemel te verdienen'. Dit is een principiële uitgangspunt in de Christengemeenschap. De financiële bijdragen van de leden en belangstellenden zijn daarom op basis van volledige vrijwilligheid. Toch moeten er voldoende geldelijke middelen bijeen gebracht worden om een materieel fundament te bouwen waar de sacramenten gestalte kunnen krijgen: de geestelijken moeten in hun onderhoud voorzien worden; er zijn gebouwen nodig om het altaar te huisvesten en zo is er nog veel meer. De geldstroom moet voortdurend gevoed worden. Dit kan op de volgende manieren gebeuren:

- via een regelmatige bijdrage
- via de collectes na de mensenwijdingsdienst of een bijeenkomst
- via bijdragen voor godsdienstlessen en cursussen
- via giften voor doop, jeugdwijding, huwelijkswijding, de dienst bij begrafenis of crematie
- via incidentele giften, bijvoorbeeld naar aanleiding van een oproep van de penningmeester
- in de vorm van legaten en schenkingen.

Deze bijdragen zijn vrijwel de enige bron van inkomsten. De kerk is weliswaar een erkend kerkgenootschap, maar ontvangt geen enkele subsidie in welke vorm dan ook.

Word je lid, dan verplicht je jezelf enerzijds deze kerk naar vermogen financieel te ondersteunen, anderzijds mag je financiële situatie ook weer geen belemmering zijn om lid te worden. Als dan de hoogte van het bedrag geheel vrijblijvend is, ontstaat de vraag: hoeveel is het mij waard? Dit is een gewetensvraag waarop een ieder zelf het antwoord moet geven. Maar hierbij valt te bedenken dat 'geestelijke goederen' best (financiële) inspanning mogen kosten.

Naast deze bijdragen wordt er regelmatig een appèl gedaan op de portemonnee om iets extra's te geven voor velerlei doeleinden: het opleidingsfonds voor de seminaries⁴⁷, de bouw van een kerk in eigen land of elders, een nieuwe auto voor de geestelijke, het kan van alles zijn. De ene gemeente kan de andere hierin helpen. Ook worden er vaak in de verschillende gemeenten activiteiten ontwikkeld, zoals bazaars en concerten, waarvan de opbrengst voor een bepaald doel bestemd is.

In Nederland en Vlaanderen is het zo geregeld dat iedere gemeente bijdraagt aan twee centrale kassen: *de Toelagenkas* en *de Gezamenlijke Kas*. Uit de Toelagenkas ontvangt de geestelijke zijn toelage voor het levensonderhoud. Uit de Gezamenlijke Kas worden ook de kosten voor het landelijk secretariaat en de bijdrage voor de Foundation betaald. Bijna al het werk in de Christengemeenschap wordt door vrijwilligers verricht. Er zijn nauwelijks betaalde banen, uitgezonderd die van de geestelijken, de vaste medewerker(s) van het landelijk en het internationale secretariaat. Zonder de inzet van al deze vrijwilligers zou het bestaan van de Christengemeenschap niet mogelijk zijn.

Uit het bovenstaande valt te begrijpen dat één van de belangrijkste taken van het Landelijke Bestuur en de gemeentebesturen een gezonde financiële huishouding is.

4.5. De gemeente

Iedere gemeente is autonoom: ze heeft recht op zelfbestuur en een eigen huishoudelijk reglement. Er zijn drie organen. In de landelijke statuten en het huishoudelijk reglement van de gemeente zijn de bevoegdheden geregeld:

- *Het convent.* Dit wordt gevormd door de geestelijken die werkzaam zijn in de gemeente. Hun voornaamste taak ligt bij het voltrekken van de sacramenten. Daarnaast geven ze pastorale zorg en zijn ze verantwoordelijk voor de verkondiging van het evangelie. Het geven van godsdienstlessen aan de kinderen en het jeugdwerk wordt meestal door henzelf gedaan, maar ook vaak gedelegeerd.
- *Het bestuur.* Dit bestaat uit leden die benoemd worden in de ledenvergadering van de gemeente en één of meer leden van het convent. Het bestuur behartigt de bestuurlijke aangelegenheden. Het ziet erop toe dat de gemeente goed functioneert en draagt zorg dat de doelstelling van de Christengemeenschap, zoals die statutair vastgelegd is⁴⁸, nageleefd wordt. Een bestuurslid vertegenwoordigt de gemeente in de Landelijke Raad.
- *De ledenvergadering.* Deze bestaat uit de leden die in het gemeenteregister ingeschreven staan; de voorzitter is één van de bestuursleden. Hier vindt de verkiezing van een nieuw bestuurslid plaats en worden gemeenteaangelegenheden besproken.

De gemeente bestaat uit *leden* en *belangstellenden*.

4.6. Lidmaatschap en de belangstellenden

Als de gemeente het lichaam, de drager of het instrument van Christus is, dan is het lidmaatschap iets anders dan dat van bijvoorbeeld een sportclub: het is een ernstige zaak en je besluit geldt in principe voor de rest van je leven. Daarom kunnen alleen volwassenen lid worden. Wanneer je overweegt lid te worden, kun je aan een oriëntatiecursus deel nemen of gesprekken met de geestelijke aanvragen. Is je besluit helder, dan volgt in de regel een biechtgesprek om dit moment te bekrachtigen met als afsluiting de deelname aan de mensenwijdingsdienst en de communie. In de Christengemeenschap doe je geen belijdenis; er is immers leervrijheid. Maar als lid geef je te kennen je verantwoordelijk te voelen voor de instandhouding (ook financieel) van de Christengemeenschap.

De groep van *de belangstellenden* is aanzienlijk groter dan die van de leden: het besluit om lid te worden weegt zwaar. Belangstellenden hebben geen stemrecht in de ledenvergadering. Hij of zij zal in de regel geen bestuurslid worden en ook niet direct vertegenwoordigd zijn in taakgroepen die een dragend vlak van de gemeente vormen of de gemeente naar buiten toe vertegenwoordigen. Maar dit is per gemeente verschillend en hangt af van de beschikbare mensen. Alle andere activiteiten staan open. Ook kan een

belangstellende ter communie gaan; immers niemand wordt daarvan uitgesloten. Het al dan niet aan de communie deelnemen is een eigen keuze en ieders eigen verantwoordelijkheid.

4.7. Het gemeentelven

Het gemeentelven is zeer divers, niet alleen in het aanbod van cursussen en lezingen, maar ook wat betreft de verschillende activiteiten. Deze kunnen variëren van een uitstapje om een bijzondere kerk te bezichtigen onder leiding van een geestelijke tot een botanische wandeling door de duinen als hier een samenhang is met een bepaalde bijeenkomst of cursus. Nieuwe initiatieven zijn altijd welkom. Maar er moet ook veel gewoon werk verricht worden. Al dit werk geschiedt op vrijwillige basis: of je nu in het bestuur zit of de gewaden van de geestelijke strijkt. Afhankelijk van de grootte van de gemeente zijn er verschillende *taakgroepen*, die zorgen voor een bepaald onderdeel van dit werk. Zo houdt bijvoorbeeld in veel gemeenten één van die taakgroepen zich bezig met de voorbereidingen van de vieringen rond de grote christelijke feesten. Deze zijn telkens terugkerende feestelijke gebeurtenissen voor jong en oud: ze begeleiden het religieuze leven. Er wordt veel aandacht aan besteed; de kinderen van de godsdienstlessen voeren toneelstukjes op, er is zang en spel, er worden verhalen verteld en de geestelijke verzorgt een inhoudelijke bijdrage. Vaak wordt zo'n feest afgesloten met een gezamenlijke maaltijd.

De vrijwillige inspanning van al deze mensen vormt het draagvlak van het gemeentelven.

4.8. Kinderen en het jeugdwerk

Voor de kinderen van zeven tot veertien jaar worden er godsdienstlessen gegeven door de geestelijke of door een bevoegd gemeentelid. In de lessen gaat het om de religieuze inhoud van het christendom in de vorm van sprookjes, legenden en verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament. Rond het dertiende jaar begint de voorbereiding op de jeugdwijding. Voorafgaand aan de mensenwijdingsdienst vindt de zondagsdienst voor de kinderen plaats. In veel gemeenten is tijdens de mensenwijdingsdienst een kinderoppas.

Na de jeugdwijding zijn er verschillende plaatselijke en landelijk activiteiten voor de jeugd. Sommige gemeenten hebben een zeer actieve jeugdgroep, die gezamenlijk van alles onderneemt. Landelijk worden er jeugdweekends georganiseerd.

Een belangrijk onderdeel van het jeugdwerk zijn de *Kinder- en Jeugdkampen*, die jaarlijks in de zomer gehouden worden op het landgoed Berka in het oosten van het land en in de Ardennen. Ook zijn er zeil – en zeilzwervkampen. En er is een International Youth Camp. Een enthousiaste groep jongeren vormt de organisatie van deze kampen onder

leiding van een geestelijke. In de kampen komt het jeugdwerk van de Christengemeenschap het beste tot zijn recht. (Voor informatie zie website)

4.9. Oecumene

De Christengemeenschap is een erkend kerkgenootschap. Maar vergeleken bij de andere grote christelijke kerken is zij heel klein. In Nederland telt zij slechts circa 1600 leden met een groter aantal belangstellenden daar omheen. Ze is ook nog niet aangesloten bij de Raad van Kerken Nederland, alhoewel een aantal gemeenten gastlid is van lokale Raden. Dat dit problematisch is, heeft onder meer twee redenen.

Ten eerste neemt de Christengemeenschap als kerkgemeenschap geen politiek of maatschappelijk standpunt in. Ze heeft geen leer of leerregels die de opinie bepalen. De individuele mening wordt principieel gerespecteerd. Ze kan dus geen eenduidige uitspraken doen over de problematiek rondom bijvoorbeeld euthanasie of vreemdelingenhaat. In dat opzicht kan niemand de kerk als geheel vertegenwoordigen. Dit is een dilemma want het plaatst de Christengemeenschap wel in een geïsoleerde positie. Deze kerk wil graag in dialoog gaan met de andere kerken. Maar er is nog geen algemeen platform gevonden waarop dat mogelijk is, al hebben er in het verleden wel incidentele interkerkelijke ontmoetingen plaats gevonden in symposia die door de Christengemeenschap of door andere organisaties georganiseerd zijn.

De tweede reden is de liturgie van de Christengemeenschap. De sacramenten hebben een vaste vorm in woord, handeling en gebaar. Dit is aan de ene kant de kracht van de liturgie, want overal in de wereld is zij dezelfde en geeft zo een duidelijke identiteit aan de Christengemeenschap. Aan de andere kant heeft dit het nadeel dat juist op het terrein van de viering van de sacramenten geen oecumenische samenwerking mogelijk is; binnen de liturgische tekst kan niets aangepast worden voor bijvoorbeeld een oecumenische huwelijksinzegening, al zou de toespraak door een geestelijke van een ander kerkgenootschap gehouden kunnen worden.

Ondanks de uitzonderingspositie die de Christengemeenschap bekleedt, beschouwt zij zichzelf als een kerk onder de kerken⁴⁹. Deze oecumenische grondgedachte wordt aan het eind van het credo van de Christengemeenschap als volgt verwoord: 'Gemeenschappen waarvan de leden de Christus in zich voelen, mogen zich verenigd voelen in één kerk, waartoe allen behoren die de heilbrengende macht van de Christus ervaren'. Hier wordt het kerkbegrip groot en omvattend gedacht.

4.10. De Christengemeenschap, beweging tot religieuze vernieuwing?

De Christengemeenschap wordt vaak met deze ondertiteling aangekondigd. Je kunt je hierbij afvragen wat er eigenlijk nieuw is in vergelijking met de traditionele kerken. Naast de verschillen sluit deze kerk ook in veel zaken aan bij zowel de protestantse als de rooms-katholieke richting. In die zin zou je de Christengemeenschap een afsplitsing binnen de traditionele kerken kunnen noemen: bijvoorbeeld van de Lutherse Kerk via Friedrich Rittelmeyer (zie hfst.I) Of anders gezegd: de Christengemeenschap is een synthese van beide richtingen, in ieder geval in praktisch opzicht.

De voornaamste zaken nog eens op een rijtje:

- De Christengemeenschap en de Rooms-Katholieke Kerk hebben een altaar, kennen cultische gewaden en gebruiken wierook. In de protestantse kerken vinden we dit niet terug behalve in de Anglicaanse en de Lutherse Kerk. Daar ligt het weer anders en dat geldt ook voor de sacramenten.
- De Christengemeenschap en de Rooms-Katholieke Kerk kennen zeven sacramenten, het protestantisme daarentegen twee, de Doop en het Laatste Avondmaal, omdat de vijf overige niet in de bijbel terug te vinden zijn (vgl. het *sola scriptura*- alleen de Schrift, de Bijbel heeft gezag).
- De Christengemeenschap erkent, evenals het protestantisme, het gezag van de paus niet.
- In de Christengemeenschap zijn gewijde priesters, zo ook in de Rooms-Katholieke Kerk, maar in de Christengemeenschap mogen ook vrouwen priester zijn en men mag gehuwd zijn. Het ambt van de predikant bij de protestanten is niet sacramenteel, maar vrouwen worden toegelaten tot het ambt en men mag eveneens gehuwd zijn.
- In het protestantisme spreekt men over het Heilig Avondmaal, in de Christengemeenschap en de Rooms-Katholieke Kerk over de communie die ingebed is in de eucharistieviering. Algemeen gezegd wordt binnen het protestantisme hier het lijden van Jezus voor de zonden herdacht. Maar de opvattingen hierover kunnen per stroming verschillen. In de Rooms-Katholieke Kerk en de Christengemeenschap wordt het offer van Jezus Christus in de eucharistieviering tegenwoordig gesteld.
- In de Christengemeenschap kan in principe iedereen vanaf het veertiende jaar deelnemen aan de communie ongeacht kerkelijke achtergrond. In de Rooms-Katholieke Kerk niet. In de protestante kerken ligt het mogen deelnemen aan het Avondmaal in dit opzicht verschillend.

- In het protestantisme en de Christengemeenschap kent men geen Maria- en heiligenverering, zoals in het rooms-katholicisme. Het protestantisme noemt het afgodenverering. Alleen Jezus Christus wordt aanbeden, als Zoon van God en tegelijk God (Solus Christus- alleen Christus) In de Christengemeenschap geldt dit ook: Christus staat centraal.
- De priester in de Rooms-katholieke Kerk kan bij de biecht absolutie verlenen, de zonden vergeven. De priester in de Christengemeenschap doet dit niet: dit is zaak tussen God en de mens. Dit is eveneens zo in het protestantisme: zonden kunnen vergeven worden wanneer je ze oprecht belijdt tegenover God.
- Het protestante *sola gratia* (alleen genade) gaat nog verder: vergeving van zonden, verlossing van de zonden kan niemand 'verdienen', maar is louter een genadegave van God via Jezus Christus. Zo wordt dit ook gezien in de Christengemeenschap: 'wij kunnen geen goede werken doen...', wordt in de dienst gezegd. In de Rooms-Katholieke Kerk worden 'goede werken' positief gewaardeerd.
- In de Christengemeenschap is het concentratiepunt: 'aandacht voor het woord'. De woordstroom van de liturgie appelleert aan het wakkere en actieve bewustzijn van de moderne mens. Het is niet genoeg alleen maar aanwezig te zijn. Dit geldt ook in de protestante kerken.

Wat is nu wezenlijk nieuw in de Christengemeenschap?

- Er is leervrijheid: er zijn geen leerregels beschreven, die bepalen hoe je geloven moet. We zijn mondige mensen en we leven in een tijd waarin op gezag geloven niet meer aan de orde is. We zijn zelf verantwoordelijk voor onze geloofsinhoud. Iedereen gaat hierin een persoonlijke weg.
- Omdat er leervrijheid is, wordt in de Christengemeenschap bij geen enkel sacrament een gelofte afgelegd, die betrekking heeft op het geloofsleven en –beleving; ook niet bij de doop voor wat betreft de religieuze opvoeding van je kinderen.
- Doop en jeugdwijding staan los van het lidmaatschap.
- Bij het lid- worden doe je geen geloofsbelijdenis.

De Christengemeenschap bestaat nu bijna negentig jaar. Wat begon als een vernieuwingsbeweging, is nog steeds actueel voor de huidige gelovige mens.

NAWOORD

Vanuit Uitgeverij Kok werd aan de leiding van de Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen de vraag gesteld naar een monografie over ons kerkgenootschap in de serie Wegwijs. Omdat we ons als een nog betrekkelijk jong kerkgenootschap toch temidden van de andere religieuze gemeenschappen voelen staan, vonden we het reëel in deze serie onze plaats in te nemen. We zijn graag op de vraag ingegaan.

Bij het kijken naar een schrijver realiseerden wij ons dat er vanuit de kring van eigen geestelijken al diverse publicaties op dit gebied verschenen zijn. De betreffende boeken en brochures zijn vanuit de directe ervaring met het werk in de Christengemeenschap ontstaan. Nog iets in dezelfde trant leek ons niet zinvol. Ons oog viel toen op Otilia Broekers, omdat zij zowel ons werk lang en grondig kent, alsook afgestudeerd is in de theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Dat bood de kans tot een beschrijving zowel van binnenuit als van buitenaf, wat ons een welkome aanvulling op de bestaande publicaties leek te zijn. Otilia Broekers zei toe en ging aan het werk. Het resultaat is mijns inziens zeer geslaagd.

Sieghart Knijpenga

WOORDVERKLARING:

alba	- wit linnen bovenkleed van de priester
baret	- zwart driehoekig hoofddekseel van de priester
celebrant	- priester die de mensenwijdingsdienst voltrekt
celebreren	- de mensenwijdingsdienst voltrekken of de mis opdragen
kazuifel	- mouwloos opperkleed dat de priester alleen tijdens de mensenwijdingsdienst over zijn andere gewaden aan heeft
ministrant	- helper van de priester bij het voltrekken van de sacramenten
pateen	- zilveren schaalje voor het brood
stola	- smalle sjerp of sjaal (gedragen) over de hals en gekruist over de borst; teken van priesterschap
talaar	- zwart wollen onderkleed van de priester

Over de auteur:

De auteur Otilia Broekers is theologe en ze is jarenlang werkzaam geweest in de redactie van het landelijk kwartaalblad van de Christengemeenschap '*In beweging*'. Ze heeft eveneens meegewerkt aan het boek *Het credo in de Christengemeenschap, Tussen almacht en onmacht* (Zeist, 2000). Ze is lid van deze kerk.

ADRESSEN

Landelijk secretariaat: 070-3451506

Groot Hertoginnelaan 4

2517 EG Den Haag

E-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

Website: www.christengemeenschap.nl

Kampen: zie website van de Christengemeenschap

AANTEKENINGEN

N.B. GA + nummer = Gesamtausgabe (verzamelde werken van Rudolf Steiner), Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Zwitserland+ betreffende deel.

¹ In 1916 werd bijvoorbeeld in Engeland de Vrij- Katholieke Kerk gesticht, een zelfstandige voortzetting van gnostisch-theosofische signatuur van een door de Engelse oud-katholieke bisschop A.H. Mathew begonnen beweging.

² In het spoor van de theologen o.a. Albrecht Ritschl (1822-1889) en Adolf Harnack (1851-1930).

³ Een door Rudolf Steiner (1861-1925) uitgewerkte levensleer die gericht is op het besef dat het leven, mens en wereld een eenheid van geestelijke oorsprong is.

⁴ Definitie uit *Van Dale, Groot Woordenboek*, Utrecht-Antwerpen, 1999: 'Elk van de wetenschappen of alle wetenschappen samen die objecten en wijzen van geestelijke werkzaamheid bestuderen'. Rudolf Steiner gebruikt dit begrip op zijn specifieke manier: door scholing van het denken is het mogelijk tot het schouwen van de geestelijke wereld te komen, de geestelijke werkelijkheid te ervaren en te verifiëren. Dit beschrijft hij in *'De weg tot inzicht in hogere werelden'*, Stichting Rudolf Steiner Vertalingen, Zeist, 1991 (GA10).

⁵ Voordracht van Rudolf Steiner, 20 februari 1917, Berlijn. (GA 175)

⁶ *Vorträge und Kurse über christlich-religiöses Wirken*, deel I, GA 342

⁷ Het tot priester wijden van vrouwen was in die tijd in de traditionele kerken nog niet aan de orde; 1998 eerste vrouwelijke priester in de oud-katholieke kerk; in de orthodoxe kerken tot nu toe geen discussiepunt, in de Rooms-katholieke Kerk wel sinds 2de Vaticaans Concilie, maar afgewezen.

⁸ Dit was het eerste Goetheanum dat in de oudejaarsnacht 1922-23 door brand verwoest werd.

⁹ Zie noot 6 deel II, GA 343

¹⁰ De getallen verschillen per bron. Ellen Huidekoper vermeldt dit getal in haar boek *Kijk op een kerk*, Zeist, 1997, blz.129.

¹¹ Verder lezen: Rittelmeyer F., *Mijn ontmoeting met Rudolf Steiner*, Zutphen, 2004; *Aus meinem leben*, Stuttgart, 1986.

¹² Zie noot 5

¹³ Hieruit is later de discrepantie tussen de Algemene Antroposofische Vereniging en de Christengemeenschap ontstaan, die lang heeft doorgewerkt.

¹⁴ De antroposofie wordt gerekend tot de esoterische bewegingen, d.w.z. dat in de gangbare opvatting van esoterie deze levensbeschouwing geheim is en slechts door ingewijden doorgrond kan worden. Maar de antroposofie staat in principe open voor iedereen die zich erin wil verdiepen. In die zin is de antroposofie niet 'geheim'.

¹⁵ Gädeke Wolfgang, *Anthroposophie und die Fortbildung der Religion*, Flensburg, 1990, blz. 279

¹⁶ Zie noot 4

¹⁷ Zie noot 15, blz. 178.

¹⁸ Idem.

¹⁹ Mtt. 10:5-15; Mk. 6:7-14; Lk. 6:12-16; 9:1-6.

²⁰ Zie noot 6 deel II, GA 343, blz.305.

²¹ Verder lezen: o.a. *Christus ervaringen van vroeger en nu*, John van Schaik, Kampen, 2004.

²² Zie Schroeder H. W., *Das evangelium im Jahreslauf*, Urachhaus, 1992.

²³ Verder lezen: Bock, Emil, *Het tijdperk van Michaël*, Zeist, 1986, blz.140.

²⁴ Complementaire kleuren volgens Goethes kleurenleer; d.w.z. dat de kleuren elkaar versterken.

²⁵ Wederdopers, Doopsgezinden, Baptisten etc.

²⁶ In principe de bewindsdrager, maar hij kan het ook delegeren aan een andere priester.

²⁷ Een deel van het hogepriesterlijke gebed in een bewerking van Rudolf Steiner; Joh.17,1-8,24,26. Dit wordt ook bij de stervenswijding gelezen.

²⁸ Wijn wordt van oudsher een edele drank en geestrijke drank genoemd. Dit laatste heeft oorspronkelijk weinig te maken met de bedwelmende roes van het gegiste druivensap, omdat wijn meestal aangelengd met water gedronken werd. Het was eerder een drank die het zelfgevoel versterkte en de menselijke geest deed reiken naar de hogere wereld. Als 'bloed' (Gen.49:11) van de zongerijpte druif kreeg wijn de symbolische betekenis van bloed en werd bij plengoffers gebruikt. Zo staat in de christelijke symboliek de wijn voor het bloed van Christus. In de Christengemeenschap wordt ongegiste, rode druivensap gebruikt.

²⁹ Aan de wierook is de jeneverbes toegevoegd, zodat hij geen bedwelmende werking heeft, maar eerder opwekt tot helder bewustzijn.

³⁰ 'Verwandeling' is een middelnederlands woord en geeft het beste weer wat met het Duitse woord 'Wandlung' dat in de oorspronkelijke tekst van de dienst gebruikt wordt, bedoeld is.

³¹ Het credo (Latijn: ik geloof) in de Christengemeenschap heet weliswaar zo naar traditioneel gebruik, maar het

begint niet met de woorden 'ik geloof'; de formulering is algemener en ruimer van opzet dan wij van een geloofsbelijdenis gewend zijn. Verder lezen: Dreven J. van, Knijpenga S., *Het credo in de Christengemeenschap*, Zeist 2000.

³² Zie noot 30.

³³ Krankheid is een verouderd Nederlands woord, dat net als 'verwandeling' niet in ons dagelijks taalgebruik opgenomen is, maar dat het meest dichtbij de oorspronkelijke Duitse tekst komt. Het is dus geen germanisme.

³⁴ Knijpenga, S., *Leven uit de oorsprong*, Zeist, 1997, blz 73

³⁵ Voordracht van haar *Macht en Onmacht*, uitgave: Antroposofische Vereniging in Nederland, Zeist, 2000.

³⁶ Zie noot 29, blz. 98.

³⁷ In dit gedeelte volgt een korte samenvatting van wat Siegwart Knijpenga beschrijft in zijn boek *Leven uit de oorsprong*, Zeist, 1997, blz 88-90.

³⁸ Voor de zalvingen in de priesterwijding en de stervenswijding wordt zuivere olijfolie gebruikt.

³⁹ Engelse schrijfster, 1819-1880.

⁴⁰ Zie noot 27.

⁴¹ Waakgroep: het etherisch lichaam (zie par. 3.2 en 3.3) heeft drie dagen nodig om het fysieke lichaam los te laten. Gedurende deze periode is het gebruikelijk in de Christengemeenschap bij de overledene te waken om dit proces te begeleiden.

⁴² Verder lezen: Hindes, James, *Anders omgaan met religie*, Zeist, 1998.

⁴³ Verder lezen: Archiati, P., '*...en schreef in de aarde*', Zeist, 1997; Zunneberg, G., *Reïncarneren, hoe gaat dat eigenlijk?*, Zeist, 2005; een tegengestelde mening: Kranenborg, R., *Reïncarnatie en christelijk geloof*, Kampen, 1989.

⁴⁴ Concilie van Chalcedon (451) '...waarlijk God en waarlijk mens...zó dat één en dezelfde Christus, eniggeboren Zoon en Heer, gekend wordt in twee naturen, onvermengd en onveranderd, ongedeeld en ongescheiden...waarbij beide naturen samenkomen tot één persoon en één wezen'. Berkhof H. *Christelijk Geloof*, Nijkerk, 1993, blz.285.

⁴⁵ Rudolf Steiner noemt dit lichaam 'fantoom'.

⁴⁶ In vroegchristelijke tijd gebruikte de manicheeërs de driehoek als teken van de Drie-eenheid. Daarom verwierp Augustinus (354-430) hem als symbool; hij had immers het manicheïsme afgezworen. Later kwam dit teken weer in zwang.

⁴⁷ Er zijn anno 2005 drie seminaries: in Stuttgart, Hamburg en Chicago.

⁴⁸ Artikel 2, lid 1: De Christengemeenschap heeft tot doel de voortgaande ontwikkeling van het christendom te dienen. Zij sticht en onderhoudt daartoe gemeenten

⁴⁹ Het boek van Ellen Huidekoper, geestelijke in de Christengemeenschap, heet dan ook '*Kijk op een kerk*' (onderstreping O.B.).

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Christengemeenschap algemeen

- Anschütz, M., *Omgaan met de jaarfeesten*, Zeist, 1991.
- Baan, B., *Alleen met het hart kun je goed zien. Achtergronden en praktijk van de religieuze opvoeding*, Zeist, 1996.
- Bock, E., *Het tijdperk van Michaël*, Zeist, 1986.
- Dreven, J. van, e.a., *Het credo in de Christengemeenschap. Tussen almacht en onmacht*, Zeist, 2000
- Gädeke, W., *Anthroposofie und die Fortbildung der Religion*, Flensburg, 1990.
- Hindes, J., *Anders omgaan met religie*, Zeist, 1998.
- Huidekoper, E., *Kijk op een kerk. Een kennismaking met de Christengemeenschap*, Zeist, 1997.
- Rittelmeyer, F., *Aus meinem leben*, Stuttgart, 1986.
- Rittelmeyer, F., *Mijn ontmoeting met Rudolf Steiner*, Zutphen, 2004.
- Schroeder, H.-W., *Die Christengemeinschaft. Entstehung, Entwicklung, Zielsetzung*, Stuttgart, 1990.
- Schroeder, H.-W., *Das Evangelium im Jahreslauf*, Stuttgart, 1992.

Sacramenten

- Boogert, A., *Altijd scheiding. Altijd weer begroeten. Over het sacrament van de stervenswijding in de Christengemeenschap*, Zeist, 1991.
- Bos, W., *Doop, Zondagsdienst voor de kinderen, Jeugdwijding*, Zeist, Christofoor, 2012, ISBN 9789060386736
- Gans, M. de, *Op weg naar jezelf. Een nieuwe vorm van biechten*, Zeist, 1988.
- Knijpenga, S., *Leven uit de oorsprong. De sacramenten in de Christengemeenschap*, Zeist, 1997.
- Plantenga, H.P., *Eindelijk reizen wij weer samen. Ontmoeting met de eredienst van de Christengemeenschap*, Zeist, 1987.
- Udo de Haes, M., *Het nest is goed, maar het heelal is ruimer. Over het sacrament van de jeugdwijding in de Christengemeenschap*, Zeist, 1986.
- Udo de Haes, M., *Noem mij bij mijn diepste naam. Doop en geboorte in de Christengemeenschap*, Zeist, 1987.
- Udo de Haes, M., *Zo meen ik dat ook jij bent. Man en vrouw. Relatie, huwelijk en huwelijkswijding*, Zeist, 1990.

Antroposofie

- Archianti, P., '*... en schreef in de aarde*'. *Reïncarnatie, karma en de werking van Christus*, Zeist, 1997.
- Binder, A., *Hoe christelijk is de antroposofie?*, Zeist, 1997.
- Kraamwinkel, J., *Antroposofie*, Kampen, 2002. (Serie Wegwijs)
- Schuwirth, W., *Eerst zien. Christelijk geloof en inzichten van Rudolf Steiner*, Kampen, 1999.
- Slavenburg, J., *Rudolf Steiner. Een vernieuwer van het oude weten*, Deventer, 1990.
- Steiner, R., *Theosofie*, Zeist, 1994. (GA 9)
- Steiner, R., *De weg tot inzicht in hogere werelden*, Zeist, 1991 (GA 10)
- Steiner, R., *Vorträge und Kurse über christlich-religiöses Wirken I, II*, Dornach, 1993 (GA 342,343).
- Zunneberg, G., *Reïncarneren, hoe gaat dat eigenlijk?*, Zeist, 2005.

Diversen

- Hillerdal, G., Gustafsson, B., *Christuservaringen heden*, Bergen op Zoom, 2002
- Berkhof, H., *Christelijk geloof*, Nijkerk, 1993.
- Hoekstra, E.G., *Het christendom*, Kampen, 2003. (Serie Wegwijs)
- Kranenburg, R., *Reïncarnatie en christelijk geloof*, Kampen, 1989.
- Schaik, J. van, *Christuservaringen van vroeger en nu*, Kampen, 2004.